

Bakü ve civarında Ali sofrası geleneği: Halk dindarlığı, folklor ve meddahlık

Vusala Musalı¹

Özet

Bu çalışma, yalnızca Bakü ve çevresindeki kasabalara özgü Hz. Ali Sofrası geleneğini dinî-folklorik bir pratik olarak incelemektedir. Araştırmanın önemi, bu geleneğin bugüne kadar hiçbir akademik çalışmada sistemli biçimde ele alınmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Hz. Ali Sofrası, Ehlibeyit ve Hz. Ali sevgisinin halk belleğindeki en güçlü tezahürlerinden biridir. Yaklaşık yetmiş yıl süren Sovyet baskısı bile bu geleneği unutturamamıştır. Araştırmanın amacı, söz konusu meclislerin tarihsel kökenlerini, yapısını, sembolik anlamlarını, toplumsal işlevlerini ve çağdaş dönüşümünü ortaya koymaktır. İncelemede saha gözlemi, katılımcı gözlem, mülakat ve metin-video çözümlemesi yöntemleri kullanılmış; kaynak kişilerle birebir görüşmeler yapılmış ve araştırmacılar doğrudan meclislere katılmıştır. Ali Sofraları genellikle erkek meclisleri olarak düzenlenir; din adamı rehberliğinde derviş ve meddahların eşliğinde Kur'an ayetleri, hadisler, kasideler ve ravzalar okunur. Kesilen kurbanın etinden pilav yapılır, meclise gelenlere dağıtılır. Bu uygulama hem nezir (adak) hem de ihsan niteliği taşır; bireysel niyetin yerine getirilmesiyle birlikte toplumsal paylaşımın da ifadesidir. Ali meddahlarının kendilerine özgü repertuarı, Ehlibeyit sevgisini yücelten Nesimî, Hatayî, Fuzulî, Gumrî ve Racî gibi şairlerin kasideleriyle şekillenmiştir. Bulgular, Ali Sofrası'nın Bakü-Abşeron bölgesine özgü, Ehlibeyit merkezli halk dindarlığının yaşayan ve dönüştürücü bir unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

The Imam Ali assembly in Baku: Popular piety, folklore, and meddah tradition

Abstract

This study examines the tradition of the Imam Ali Assembly (Hz. Ali Sofrası) as a religious and folkloric practice, focusing specifically on Baku and its surrounding towns. The significance of the research lies in the fact that this tradition has never been systematically examined in academic scholarship. The Imam Ali Assembly represents one of the most vivid manifestations of popular devotion to Imam Ali and the Ahl al-Bayt. Even nearly seventy years of Soviet repression could not erase this practice. The aim of the study is to uncover the historical origins, ceremonial structure, symbolic meanings, social functions, and contemporary transformations of these gatherings. Field observations, participant observation, interviews, and text-video analyses were conducted; direct conversations with key informants were held, and the researchers actively participated in the assemblies. The Imam Ali Assemblies are usually organized as male religious gatherings; under the guidance of a spiritual leader, Qur'anic verses, hadiths, qasidas, and rawzas are recited in the presence of dervishes and meddahs. The meat of the sacrificial animal is prepared as pilaf and distributed among participants. This practice embodies both aspects of nezir (vow) and ihsan (charitable offering), symbolizing the fulfillment of individual intentions alongside communal sharing. The repertoire of Ali meddahs is shaped by the qasidas of poets such as Nesimi, Hatayi, Fuzuli, Gumri, and Raci, which glorify devotion to the Ahl al-Bayt. The findings demonstrate that the Imam Ali Assembly constitutes a living and dynamic element of Ahl al-Bayt-centered popular religiosity, specific to the Baku-Absheron region.

Article History

Received
2025-10-13
Accepted
2025-11-13

Anahtar Kelimeler

Ali Sofrası,
Ehlibeyit, İhsan,
Adak, Meddah.

Keywords

Imam Ali
Assembly, Ahl al-
Bayt, Ihsan, Vow,
Meddah.

¹Corresponding Author: Vusala Musalı, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Faculty of Humanities and Social Sciences, Kastamonu University, Kastamonu/Türkiye.

vusalemusali@kastamonu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1104-272X> <https://ror.org/015scty35>

Giriş

Folklor araştırmalarında bölgesel derlemeler yalnızca halk kültürünün kayıt altına alınması açısından değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin korunması bakımından da büyük önem taşır. Derlemelerin yapılmaması, yüzyıllar boyunca yaşatılmış geleneklerin sessizce kaybolması anlamına gelir. Özellikle sözlü kültür ortamında yaşayan dinî-folklorik pratikler, yazılı kaynaklara aktarılmadığı takdirde unutulma ve tarihin derinliklerinde silinip gitme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu nedenle yerel folklorun sistemli biçimde belgelenmesi, yalnızca akademik bir gereklilik değil, aynı zamanda kültürel hafızanın korunması açısından da stratejik bir sorumluluktur.¹

Bakü ve çevresinin etnografik yapısı son derece zengindir. Yörede yüzyıllar boyunca oluşmuş çok katmanlı kültürel doku, halk inanışları, dinî merasimler ve folklorik uygulamalar bakımından dikkat çekici çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu zenginlik sistemli biçimde derlenmediği için söz konusu değerler unutulmaya, hatta tamamen kaybolmaya mahkûmdur.

Azerbaycan folklorunun bölgelere göre derlenmesi ve yayımlanması haritası incelendiğinde, dikkate değer boşlukların varlığı hemen göze çarpmaktadır. Bu boşlukların en önemlilerinden biri Bakü ve Abşeron yöresine ilişkindir. Bugüne kadar bu bölgeye ait folklor malzemeleri sistemli bir biçimde derlenmemiş ve bağımsız bir yayın hâlinde bilim dünyasına sunulmamıştır. 1970'li yıllarda Azerbaycan Bilimler Akademisi Nizami Edebiyat Enstitüsü Folklor Bölümü, Bakü ve çevre köylerinden folklor örnekleri toplamak amacıyla üç ayrı saha çalışması yürütmüştür. Ancak bu girişim, toplanan malzemelerin kitap olarak yayımlanmasıyla sonuçlanmamış; derlenen malzeme kaybolarak bilimsel dolaşıma girememiştir (Xəlilov, 2014, s. 3). Bu durum, yalnızca bölgenin zengin kültürel mirası açısından değil, aynı zamanda Azerbaycan folklor araştırmalarının gelişimi bakımından da önemli bir kayıp teşkil etmektedir.

Burada özellikle vurgulanması gereken husus, derlemelerin yapılmamasının yalnızca bilimsel boşluk doğurmakla kalmadığı, aynı zamanda yüzyıllar boyunca yaşatılmış geleneklerin sessizce kaybolmasına yol açtığıdır. Sözlü kültürün temel özelliği aktarımın sürekliliğine dayanmasıdır; bu aktarım kesintiye uğradığında veya yazılı biçimde belgelenmediğinde, kuşaklar boyunca yaşatılan merasimler, inanışlar ve pratikler geri dönülmez biçimde unutulmaktadır. Dolayısıyla Bakü-Abşeron folklorunun yeterince belgelenmemiş olması, yalnızca bir akademik eksiklik değil, aynı zamanda kültürel hafızanın zayıflaması anlamına gelmektedir.

Söz konusu eksikliğin varlığını sürdürmesi, özellikle dinî içerikli törenlerin ve inanç pratiklerinin araştırılmasında daha da belirginleşmektedir. Oysa Bakü-Abşeron folklor ortamında Hz. Ali ile bağlantılı adak ve nezir gelenekleri, "Ali Sofrası" ve "Penç Ten-i Âl-i Abâ" meclisleri gibi dinî-folklorik uygulamalar uzun yıllar boyunca yaşamış; ancak bugüne kadar bilimsel literatürde hemen hiç yer bulmamıştır. Bu eksiklik, halk inançlarının bütüncül biçimde anlaşılmasını ve dinî-etnografik kültürün daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesini engellemektedir. Ayrıca, dış kaynaklı dinî marjinal etkiler, halk inançlarının özgün biçimde sürdürülmesini etkilemektedir. Bu tür etkiler, yüzyıllar boyunca kendi iç dinamikleriyle yaşatılmış geleneklerin, halk tarafından fark edilmeksizin değiştirilmesine yol açmakta, böylece dinî-folklorik uygulamaların özgünlüğü ve sürekliliği üzerinde önemli bir risk oluşturmaktadır.

Bu makale, söz konusu boşluğu kısmen de olsa doldurmayı amaçlamakta; Bakü ve Abşeron yöresinde Hz. Ali ile ilgili nezir/adak kültürünü, özellikle "Ali Sofrası" ve "Penç Ten-i Âl-i Abâ" meclisi bağlamında incelemektedir. Böylelikle hem bölgesel folklor araştırmalarına katkı sağlamak hem de Azerbaycan kültür tarihinde yeterince aydınlatılmamış bir alanı bilimsel tartışmaya açmak hedeflenmektedir.

Azerbaycan'da Ehlibeyit sevgisiyle şekillenen edebî gelenekler yalnızca yazılı metinlerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda halk arasında yaşatılan çeşitli dinî ve toplumsal törenlerde de etkin biçimde varlık göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle Gadir-i Hum Bayramı, Hz. Ali adına düzenlenen törenler (halk arasında "Ali sofrası" olarak anılmaktadır), "Penç Ten Âl-i Abâ" meclisleri ve vefat eden

¹ "Bakü ve çevresindeki kasabalarda yürüttüğümüz "Ali Sofraları" geleneğine ilişkin araştırma ve derleme çalışmalarımız sırasında değerli bilgileri ve desteğiyle bize yardımcı olan Buzovna Cuma Mescidi'nin imamı, Azerbaycan Kafkas Müslümanları İdaresi Hazar İlçesi kadısı Hacı Soltan Alizade'ye içten teşekkür ederiz."

kişilere ithafen tertip edilen taziye meclisleri gibi birçok dinî-toplumsal merasim dikkat çekmektedir. Söz konusu merasimler hem halkın inanç dünyasını hem de kültürel belleğini yansıtan önemli kolektif pratiklerdir.

1. Toplumsal Bellekte Hz. Ali ve Halk İnancı

Ali Sofrası bölümüne geçmeden önce Hz. Ali'nin halk kültüründe nasıl yer aldığını vurgulamak önemlidir. Masallarda, rivayetlerde ve halk oyunlarında Hz. Ali'nin adı sıkça geçmektedir. Bu bağlamda "Padşah Oyunu" da Hz. Ali ile ilişkilendirilen anlatılar arasında yer alır. İslam'ın kabulünden sonra oyun, eski arkaik içeriğini yitirerek yeni bir anlam kazanmıştır. Halk inancına göre Nevruz Bayramı, Hz. Ali'nin tahta çıktığı günle özdeşleştirilmiş ve bu düşünce dinî masallarda da işlenmiştir. Bu masallardan birinde, iki amcaoğlunun aynı kıza âşık olması anlatılır. Kızla evlenen genç, düğün gecesi eve girdiği sırada kapı önünde hançerle öldürülür. Babası, oğlunun katilini bulmak için cenazeyi Mekke'ye götürür. Önce Ebubekir'e, sonra Yezid'e sorulur, ancak bir sonuç alınmaz. Sonunda Hz. Ali'ye başvurulur. Hz. Ali, katilin öldürülenin amcaoğlu olduğunu bildirir, fakat bu söze inanılmaz. Onun emriyle cinayette kullanılan hançer ve kapının üstünde bulunan güvercinler tanıklık eder. Buna rağmen şüphe devam edince Hz. Ali yedi rekât namaz kılar ve Allah'tan ölüye can vermesini diler. Genç yeniden dirilerek katilinin amcaoğlu olduğunu açıklar. Rivayete göre, Hz. Ali'nin yirmi dört yıl boyunca tahta çıkması yasaklanmıştır. Bu sürenin sona erdiği gün, kırmızı elbise giyerek tahta çıkar. Halk bu olayı bayram havasında kutlar ve dirilen gencin şerefine o günü "Nevruz" olarak adlandırır (Rüstəmzadə, 2017, s. 104).

Azerbaycan halk inançlarında Hz. Ali ile ilgili yemin ve dua kalıpları önemli bir yer tutmaktadır. Günlük hayatta kullanılan yemin ifadeleri arasında "Ali yolu hakkı", "Ali'nin kılıcına and olsun", "Ali sofrası hakkı" gibi sözler yer almaktadır (Nəbiyev, 1986, s. 172). Bu ifadeler, Hz. Ali'nin yiğitliğini, adaletini ve cömertliğini simgesel düzlemde yemin unsuru hâline getirmektedir. Aynı zamanda halk dualarında da Hz. Ali'nin adı sıkça zikredilmektedir. Özellikle bir işin hayırlı bir sonuca ulaşması için söylenen "İşini Ali düzeltsin" duası ya da yakınların korunması amacıyla kullanılan "Yeri-yeri seni Allah'a tapşırırm, Ali belinde Zülfikâra tapşırırm" ifadesi dikkat çekicidir (Musalı, 2023, s. 41). Bu örnekler, Azerbaycan halk inanışlarında Hz. Ali'nin hem koruyucu bir figür hem de adaletin tecessümü olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Azerbaycan halk yakarışlarında Hz. Ali'ye hitaben kullanılan "Ey günü güntorta eyleyen Ali" ifadesi de anlamlıdır.

Azerbaycan halkı arasında anlatılan bir rivayete göre, güneşi geri döndürmek Hz. Ali'nin bir mucizesidir. Rivayete göre, bir sabah vakti fakir bir adam, geçim sıkıntısı nedeniyle oğullarından birini para karşılığında zengin bir Yahudi'ye satar. Yahudi, satış sırasında şu şartı koşar: "Eğer pişman olursan, güneş gün ortasını (öğle vaktini) geçmeden önce parayı geri verip oğlunu geri alabilirsin. Ancak güneş tepe noktasını geçerse, artık pişmanlığın bir faydası olmaz; oğlunu bir daha geri alamazsın." Gün batımına az bir vakit kala adam pişman olur, fakat şartta belirtilen süre çoktan geçmiştir. Bunun üzerine koşarak Hz. Ali'nin huzuruna gider, durumu anlatır ve ondan yardım ister. Hz. Ali, eliyle işaret eder ve güneş yeniden gün ortasına geri döner. Böylece fakir adam, oğlunu Yahudi zenginin elinden kurtarır (Musalı, 2013, s. 264).

Bu olaydan dolayı halk arasında Hz. Ali'den yardım istenirken "Ey günü güntortaya kaytaran (yani geri döndüren) Ali!" şeklinde niyaz edilmesi geleneği oluşmuştur.

Âşık Dirili Kurbanî de bu olaya atıfla bir şiirinde şöyle der (Qurbani, 1990, s. 141):

"İşaret eyledi gökteki güne,
Günü güntortadan kaytaran Ali."

Bu söz, Hz. Ali'nin olağanüstü güç ve keramet sahibi bir şahsiyet olduğuna dair inancı yansıtır. Özellikle onunla ilişkilendirilen menkıbelerden biri, güneşi geri çevirmesi mucizesidir. Bu menkıbeye telmihte bulunan söz konusu dua, halk arasında Hz. Ali'nin karanlığı aydınlığa dönüştüren, zamanı ve tabiatı dahi kudretiyle yönlendirebilen bir veli olarak algılandığını göstermektedir (Musalı, 2013, s. 264; Ünlüsöy, 2020: s. 282).

Azerbaycan halk müziği ve sözlü geleneği, tarih boyunca inanç ve ritüel unsurlarıyla iç içe gelişmiştir. Bu bağlamda, halk şarkılarında yer alan bazı ifadeler yalnızca estetik değil, aynı zamanda inançsal ve kültürel anlamlar da taşır. Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde, özellikle Nahçıvan yöresinde, bayram ya da düğünlerde şarkı söylenirken halk nakarat kısımlarında ritmik bir biçimde alkış yaparak "hakışka" ifadesini dile getirir. Bu söz, yörede yaygın bir geleneksel çağrı niteliği taşır (Musalı, 2013, s. 427). N. K. Smirnov, *Material po istorii i etnografii Naxıçevanskoqo kraya* adlı eserinde (1999) bu ifadenin kökenine dair dikkat çekici bir yorumda bulunur. Araştırmacıya göre "hakışka" sözü, halk şarkılarına muhtemelen Ehl-i Hakk cemlerinden geçmiştir ve "Hakk-ı şah" ya da "Haktır şah" deyişlerinden türemiştir. Smirnov'a göre bu ifade, halkın dilinde hem Tanrısal hakikate hem de Hz. Ali'ye duyulan sevginin ve bağlılığın sembolik bir yansımasıdır.

Bakü'nün Zabrat kasabasında günümüze kadar ulaşan önemli bir halk geleneği "Ali Sepeti" yahut "Ali Zenbili" adıyla bilinmektedir (URL 3). Geleneğe göre bakkaldan ekmek alan kişi, kendi ihtiyacının dışında bir ekmeği daha satın alarak dükkânda ayrılmış sepete bırakır. Bu ekmekler, ihtiyacı olan kimseler tarafından ücretsiz olarak alınır. Geleneğin en dikkat çekici yönü, söz konusu sepetin doğrudan Hz. Ali'nin adıyla anılmasıdır. Sepete Hz. Ali'nin adının verilmesi, yardımlaşma eyleminin sıradan bir sosyal dayanışma pratiği olmaktan öte, dinî-manevi bir anlam kazanmasına aracılık etmektedir. İslam kültüründe Hz. Ali yalnızca adaletin değil, aynı zamanda cömertlik, merhamet ve yoksula sahip çıkma ilkelerinin sembolüdür. Bu nedenle halk, paylaşım ve infakla ilgili uygulamaları onun adıyla özdeşleştirmiştir.

Bu durum, Zabrat'taki "Ali Sepeti" geleneğinin işlevini iki katmanlı kılmaktadır: Bir yandan yoksulların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan somut bir yardımlaşma biçimi, diğer yandan ise Hz. Ali'nin ahlaki ve toplumsal değerlerinin halk hafızasında yaşatıldığı bir sembolik pratik. Dolayısıyla sepete verilen bu isim, halkın Hz. Ali'yi toplumsal adalet ve fedakârlığın temsilcisi olarak görmesinin somut bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Azerbaycan halk inançları arasında Hz. Ali'nin Bakü'de de bir kademgâhının bulunduğu rivayet edilmektedir. "Ali Ayağı" olarak bilinen bu kutsal mekân, halk tarafından ziyaret edilmekte ve Hz. Ali'nin kerametleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu inanç, onun olağanüstü kudret sahibi bir şahsiyet olduğu yönündeki tasavvurun bir tezahürü olup, özellikle tayy-i mekân menkıbeleriyle bağlantılıdır. Böylece halk, Hz. Ali'nin yalnızca tarihî ve dinî bir şahsiyet değil, aynı zamanda zamanı ve mekânı aşan bir velayet gücünün temsilcisi olduğuna inanmaktadır (Əlizadə, 2006, ss. 14, 16).

Bakü'nün sözlü kültürü incelendiğinde, Hz. Ali'nin halk belleğinde sahip olduğu güçlü konum açıkça görülmektedir. Yolculuğa çıkan veya herhangi bir tehlike karşısında korunma arayan birey, Cenab-ı Allah'ın adıyla söze başlar ve kendisini beladan, kem gözden, nazardan, kötü insandan, iftiradan, şeytanın şerrinden koruması için Cenab-ı Allah'a sığınır. Bu amaçla söylenen dualardan biri şu şekildedir:

Bismillâhırrahmânırrahîm. Allah, Muhammed, Yâ Ali! Ey Celîl-i celâlet, ey Kerîm-i kerâmet, yola düştük emanet, gedib çıhak sehhet selamet. Sen sakla hatadan, beladan, bed nazardan, merdümazardan, şerr-i şeytandan, kuru bühtandan, yerin göğün belasından özün kuru yâ Bârî Perverdigârâ! (Musalı, 2023, s. 41)

Bu örnekte dikkati çeken husus, duanın yalnızca Allah'ın adıyla değil, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin isimleriyle tamamlanmasıdır. Böylece halk belleğinde "Allah – Muhammed – Yâ Ali" üçlemesi oluşmakta; bu üçlü formül hem korunma duası hem de dinî-manevi bir hiyerarşinin ifadesi olarak işlev görmektedir. Allah mutlak kudretin kaynağı, Hz. Muhammed ilahi mesajın elçisi, Hz. Ali ise hem imamet hem de vilayet makamının temsilcisi, yani adalet ve koruyuculuğun simgesi olarak algılanmaktadır.

Bu belirtilenler, Hz. Ali'nin halk zihninde yalnızca dinî bir şahsiyet olarak değil, aynı zamanda koruyucu bir kudretin sembolü olarak benimsendiğini göstermektedir. Zülfikar burada kötülöklere karşı ilahi adaletin dünyevi tezahürü, halkı muhafaza eden bir tılsım olarak karşımıza çıkar. Örnekler, Bakü halkının sözlü kültüründe Hz. Ali'nin adının Allah ve Peygamber ile birlikte zikredilerek, imamet-vilayet zincirinin halk inançlarında sadeleştirilmiş bir biçimde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda "Allah – Muhammed – Yâ Ali" üçlemesi hem teolojik bir arka plana hem de folklorik bir işlevselliğe sahip olup, halk belleğinde koruyucu dua ve manevi tılsım niteliği taşımaktadır.

Sözlü kültürde beddualar, yalnızca bir lanet veya öfke ifadesi olmanın ötesinde, adalet ve ilahi müdahale beklentisini yansıtan pratiklerdir. Bu bağlamda sıkça karşılaşılan bir ifade şöyledir: "Ali'nin Zülfikâr'ı belinden vursun!" Bu beddua, Hz. Ali'nin Zülfikâr'ı ile özdeşleştirilmiş kutsal ve cezalandırıcı bir gücü dile getirir. Halk inanışında Zülfikâr yalnızca bir kılıç değil, aynı zamanda imamet ve vilayet makamının somut sembolü olarak görülür; adaleti tesis eden, zalimi cezalandıran ve masumu koruyan bir simgedir. Dolayısıyla bu beddua hem mecazî hem de dinî-manevi anlamlar taşır: Söyleyen kişi, kötü niyetli veya zulmeden kişiye karşı Hz. Ali'nin adaletinin ve müdahalesinin gerçekleşmesini talep eder. Beddua, toplumun adalet ve güvenlik beklentilerini, kutsal simgeler üzerinden dile getirmesinin somut bir örneğidir. Hz. Ali, yalnızca tarihî veya dinî bir şahsiyet olarak değil, bireyin günlük yaşamında güvenlik, yardım ve adalet kaynağı olarak algılanır. Bu durum, halk arasında dile getirilen dualarda açıkça görülmektedir. Örnek olarak, çeşitli dualarda şu ifadeler rastlanır: "Ali kömeyin olsun" (Ali yardımcın olsun), "Ali belini qurşasın" (Ali seni korusun, güçlendirsın), "Ali'nin pençesine and olsun" (Ali'nin kudretine yemin ederim). Bu ifadeler, halkın Hz. Ali'ye duyduğu derin sevgi, saygı ve bağlılığın dildeki tezahürleridir. Bu dualarda öne çıkan unsurlar, Hz. Ali'nin halk belleğinde sahip olduğu çok katmanlı rolü yansıtır. "Ali kömeyin olsun / Ali yardımcın olsun" "Ali yetsin dadına / Ali imdadına yetişsin" sözleri, Ali'nin bireylerin yanında, özellikle zor ve tehlikeli anlarda manevi destek sağlayan bir koruyucu olarak görüldüğünü ortaya koyar. "Ali belini qurşasın" ifadesi, Ali'nin koruyucu ve müdahaleci gücünün somutlaştırılmış biçimi olup, adaletin ve müdahale yetkisinin simgesi olarak yorumlanır. "Ali'nin pençesine and olsun" cümlesi, Ali'nin adalet ve doğrulukla özdeşleştiğini ve toplumun yeminlerin geçerliliğini onun manevi otoritesine dayandığını gösterir (Abbaslı, 2000, s. 38). "Yüreğinde Ali merhameti olmak" ifadesi ise bir temenni ve manevi dilek olarak değerlendirilmelidir; halk, Ali'nin merhametini kalbinde taşıyarak hem bireysel hem de toplumsal güvenliği ve adaleti dile getirmektedir.

Bu dualar, Bakü ve civarındaki kasabaların halkının sözlü kültüründe Hz. Ali'nin manevi koruyucu, adalet sağlayıcı ve merhamet timsali olarak nasıl konumlandığını göstermektedir. Halk, manevi güvenlik ve toplumsal adalet beklentilerini Ali'nin adı ve simgeleri üzerinden ifade ederek, onu hem dünyevi hem de ilahi bir müdahaleci figür olarak yaşatmaktadır.

Azerbaycan'ın dinî-manevî coğrafyasında Hz. Ali kültü, yalnızca sözlü gelenek ve merasimlerde değil, aynı zamanda Bakü çevresinde yer alan "Ali kademgâhı" adıyla anılan kutsal ziyaret mekânlarında da belirgin biçimde tezahür etmektedir. Bu mekânlar arasında Buzovna ("Ali Ayağı"), Zığ, Zire, Türkan, Nardaran ve Mehemedi kasabalarındaki ziyaret yerleri özellikle dikkat çekmektedir (Alizade, 2011, s. 53).

2. Hz. Ali Adına Nezir/Adak İhsanı

Nezir ve adak olgusu, insanlık tarihi boyunca farklı dinî ve kültürel yapılarda gözlemlenen en eski inanç pratiklerinden biri olarak karşımıza çıkar. İlkel topluluklardan itibaren insan, karşı karşıya kaldığı doğaüstü güçler, tehlikeler ve beklentiler karşısında onları kontrol etme veya yatıştırma amacıyla bazı nesneleri veya eylemleri adama yoluna gitmiştir.

İslam öncesi toplumlarda adak uygulamaları, çoğunlukla tanrılardan yardım isteme, bolluk ve bereket sağlama veya felaketlerden korunma amacıyla gerçekleştirilmiştir. Mezopotamya, Yunan, Roma ve Türk-Moğol kültürlerinde adak, kurban ve sunu pratikleriyle iç içe geçmiş hem bireysel hem de kolektif bir merasim niteliği taşımıştır. Bu gelenek İslamiyet'in kabulüyle yeni bir anlam boyutu kazanmış; adak, Allah'a yöneltilen samimi bir niyet, dua ve şükür ifadesi olarak yeniden yorumlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de adak (nezir) ibadeti doğrudan teşvik edilmese de adanan sözün yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmış (Bakara 2/270; İnsan 76/7) ve böylece adak, dinî-sosyal sorumluluk çerçevesinde meşruiyet kazanmıştır.

Kavramsal açıdan adak, Arapça kökenli nezir kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmakta olup, kişinin bir dileğinin gerçekleşmesi halinde Allah'a karşı yerine getirmeyi taahhüt ettiği bir ibadet veya davranışı ifade eder. Bu bağlamda adak, yalnızca bireysel bir niyet değil, aynı zamanda toplumsal bellekte karşılığı olan bir ahlâkî ve dinî yükümlülük olarak değerlendirilir. Dolayısıyla adak kültü, hem bireyin Tanrı ile kurduğu kişisel bağın hem de toplulukların kültürel sürekliliğinin önemli bir göstergesidir.

Adak, insanın herhangi bir isteğinin gerçekleşmesi veya bir sıkıntıdan kurtulması için Allah'a yönelerek yerine getirmeyi taahhüt ettiği dinî bir davranış biçimidir. Bu gelenek, sadece İslâm'a özgü olmayıp hemen bütün semavî ve beşerî dinlerde farklı tezahürleriyle görülmektedir. Türkçe "adak" kelimesinin Arapça karşılığı olan nezr (النذر), sözlükte "kişinin kendisine borç kıldığı, yerine getirmeyi vaad ettiği şey" anlamına gelmektedir. Fıkıh literatüründe ise nezir, "dinen yükümlü olmadığı hâlde, kişinin farz veya vâcip türünden bir ibadeti yapmayı Allah'a söz vermesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Özel, 1988, s. 337).

Kur'an-ı Kerim'de "nezir" (نذر) kökü toplam altı defa, beş farklı sûrede geçmektedir: el-Bakara 2/270, Âl-i İmran 3/35, Meryem 19/26, el-Hac 22/29 ve el-İnsan 76/7. Bu ayetlerde "nezir"ın anlam alanı, ibadet veya kurban adama, verilen adağı yerine getirme ve Allah'ın bunu bilmesi ekseninde şekillenmektedir. Özellikle el-Bakara 270'de nezir, infak ve yapılan amelin ilâhî murakabe altında olduğu bağlamında ele alınırken; Âl-i İmran 35 ve Meryem 26. ayetlerde nezir, kulluk niyetiyle adanmayı ifade etmektedir. El-Hac 29'da Hac ibadetine bağlı olarak nezir borcunun ödenmesi vurgulanırken; el-İnsân 7'de ise nezirlerini yerine getiren müminler övülmektedir. Bu bağlamda, nezir kavramı hem bireysel ibadet pratiği hem de toplumsal sorumluluk boyutuyla Kur'ânî bir ekseninde ele alınmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de bu kavram hem sözlük hem de terim anlamıyla zikredilmiş; iki âyette (el-Bakara 2/270; el-İnsân 76/7) tekil, bir âyette (el-Hac 22/29) çoğul, ayrıca Hz. Meryem ve annesiyle ilgili anlatıda fiil formunda geçmiştir. Bu durum, adağın sadece İslâm'da değil, önceki semavî dinlerde de meşru kabul edilen bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Adaklar, fıkıh kaynaklarında genellikle iki kategori altında incelenmektedir. Birincisi mutlak adak, herhangi bir şart veya şarta bağlı olmaksızın doğrudan Allah rızası için yapılan adağı ifade eder. İkincisi ise muallak adak olup, belirli bir olay veya durumun gerçekleşmesine bağlanan adaktır. Örneğin, "Hastam iyileşirse şu kadar gün oruç tutacağım" şeklindeki ifadeler muallak adak kapsamına girer. Fakihler, ibadet niteliği taşıyan adakların bağlayıcı olduğunu; haram, mekruh veya mubah bir fiile yönelik adakların ise geçerli olmadığını özellikle vurgular (Özel, 1988, ss. 339-340).

Bakü ve çevresindeki kasabalarda, dinî ve kültürel gelenekler kapsamında, bir niyetin yerine gelmesi veya bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla nezir ve adak sofraları düzenlenmektedir (KK2; KK7). Bu uygulamalar, halk arasında derin bir inanç ve toplumsal dayanışma pratiği olarak varlığını sürdürmekte, bireylerin manevi dünyası ile toplumsal merasimleri arasında köprü işlevi görmektedir. Nezir/adak sofraları, yalnızca dinî bir ibadet biçimi olarak değil, aynı zamanda toplumsal belleğin korunması, kuşaktan kuşağa aktarılması ve toplumsal bağlılık duygusunun pekiştirilmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Bakü ve civarındaki kasabalarda farklı niyetler için düzenlenen başlıca nezir/adak sofraları aşağıdakilerdir:

- a. Kur'an tapşırma (hatmi);
- b. Ali Sofrası;
- c. Penc Ten Meclisi;
- d. İmam İhsanı;
- e. Alasğar (Ali el-Asgar) Meclisi;
- f. Alekber (Ali el-Ekber) Meclisi;
- g. Hz. Abbas Meclisi;
- h. Kasım Meclisi.

Araştırmacı, şair, din adamı Hacı Soltan Alizade, İslami gelenekteki dinî meclisleri dört ana başlık altında tasnif etmektedir. Ona göre, diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de belirli içeriklere sahip geleneksel toplantılar ve meclisler bulunmaktadır. Rivayetlere göre, Allah'ın rahmet nazarının bu dört meclis üzerine olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu meclisler şunlardır:

- Kur'an meclisi,
- Şariat ve farzlarla (vâciblerle) ilgili meselelerin tartışıldığı meclis,
- Hz. Ali'nin övüldüğü ve medhedildiği meclis,

H. Hüseyin'in musibet ve taziye meclisi (Əlizadə, 1995, s. 14).

Bakü ve çevresindeki kasabalarda, H. Ali adına düzenlenen nezir/adak uygulamaları, halkın Ehlibeyt'e duyduğu derin sevgi ve bağlılığın somut ifadesi olarak öne çıkar. Bu uygulamalar, niyet edilerek yapılan ve yemeklerin dağıtıldığı ihsan meclisleri biçimindedir. Öne çıkan iki başlıca ihsan sofraları şunlardır:

a. Ali Sofrası

H. Ali'nin adıyla düzenlenen Ali Sofrası, niyet edilerek verilen yemeklerin dağıtıldığı bir ihsan meclisidir. Halk, bu sofralar aracılığıyla hem dinî vecibesini yerine getirir hem de Ehlibeyt sevgisini yaşatır (KK 2).

b. Penc Ten Meclisi

"Penc Ten" ifadesi Farsça kökenlidir; "penc" beş, "ten" ise kişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kelime olarak "beş kişi" anlamına gelir ve burada Âl-i Abâ'yı, yani Ehlibeyt'in beş temel şahsiyetini kastetmektedir. Penc Ten Meclisi, tıpkı Ali Sofrası gibi nezir (adak) yoluyla düzenlenen bir ihsan meclisidir. Genellikle Muharrem ayında gerçekleştirilir ve beş gün boyunca devam eder. Her gün, Ehlibeyt'ten birine adanmış özel bir oturum tertip edilir. Bu meclislerde H. Peygamber'in Ehlibeyt'i'ne dair hadisler, menkıbeler ve rivayetler anlatılır; ayrıca çok sayıda mersiye, kaside ve manzume okunur (KK 6).

Bazı kasabalarda Penc Ten Meclisi dört gün boyunca yalnızca çay sofraları şeklinde düzenlenir. Bu sofralarda tatlı, tuzlu, helva ve hurma ikram edilir. Beşinci gün ise meclislerin sonuncusu olarak kabul edilir ve yemek sofrası ihsanı verilir. Diğer bazı bölgelerde ise bu uygulama beş gün boyunca hem yemek hem de çay ikramı biçiminde sürdürülür (KK 1). Bu farklılıklar, yerel geleneklerin çeşitliliğini ve halkın Ehlibeyt'e olan bağlılığını kendi sosyo-kültürel koşulları içinde yaşatma biçimlerini yansıtır.

Penc Ten Meclisi'nin Ali Sofrası'ndan temel farkı, burada derviş ve meddahların bulunmamasıdır (KK 2). Bu yönüyle Penc Ten Meclisleri, daha çok taziye (matem) karakteri taşıyan dinî meclislerdir. Meclislerde Ehlibeyt'in çektiği acılar, fedakârlıklar ve İslam tarihindeki rolleri hatırlatılarak katılımcılarda manevî arınma ve ibret duygusu oluşturulur. Bu meclislerde de Ali Sofralarında olduğu gibi, yemekler dağıtılır; ancak burada ikramın amacı neşeyi değil, hüznün, paylaşım ve tevekkülü simgeler. Katılımcılar, H. Ali ve Ehlibeyt'in hatırasına olan bağlılıklarını tazeler, bu vesileyle toplumsal dayanışma ve inanç birliği güçlenir. Penc Ten Meclisleri, Ehlibeyt sevgisinin kültürel hafızasının sözlü, meclis, merasim ve toplumsal düzeyde yaşatıldığı önemli bir gelenek olarak değerlendirilebilir.

Ali sofraları, esasen Bakü ve çevresindeki kasabalarda icra edilen bir gelenektir. Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde bu tür bir uygulamaya rastlanmaması, söz konusu geleneğin daha çok yerel bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan dışında, özellikle de Tebriz'de, "emîrül-mü'mininin sofrası" adıyla bilinen benzer nitelikli fakat içerik bakımından farklı bir adak/nezir töreni mevcuttur. Bakü'de gerçekleştirilen Ali sofrası ile Tebriz'deki "emîrül-mü'mininin sofrası" arasında belirli ortak unsurlar bulunsa da uygulama biçimleri bakımından önemli ayrılıklar göze çarpmaktadır. Nitekim Bakü'de söz konusu tören esasen erkekler tarafından düzenlenirken, Tebriz'deki uygulama daha çok kadınların katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum, aynı dinî geleneğin beslenen merasimin, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında farklı şekillerde hayat bulduğunu göstermektedir. Tebriz'de düzenlenen törende sofradaki bütün unsurlar beyaz renkten oluşmaktadır. Burada ikram edilen yiyecekler genellikle şirbiriş veya firni, peynir, yoğurt, süt, şekerpeynir ve ekmekten ibarettir. Ayrıca, sofraya mumlarla süslenmekte ve bu da ona özel bir törensel atmosfer kazandırmaktadır. En dikkat çekici özellik ise, davetlilerin yalnızca sofrada bulunan yiyecekleri tüketmekle kalmayıp, artan yiyecekleri de yanlarında götürmek zorunda olmalarıdır. Bu kural, söz konusu törenin yalnızca bir yemek paylaşımı geleneği olmadığını, aynı zamanda bolluk ve bereketin katılımcılar arasında dağıtılmasına yönelik sembolik bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır (Abbasi, 2013, s. 300).

Azerbaycan'daki Ali sofrası geleneği, kökleri itibarıyla Türk tasavvuf geleneğinde şekillenen manevî sofraya anlayışıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Ahmet Taşgîn'in Yesevîlik üzerine yaptığı çalışmalar, "sofra" kavramının tarihsel ve irfanî temellerini anlamada önemli bir zemin sunar. Taşgîn'a göre, Ahmed Yesevî geleneğinde "sofra tutmak" kavramı yalnızca yemek ikramı anlamına gelmez;

bu eylem aynı zamanda irşat makamına yerleşmek, halkla paylaşmak, garip ve yoksulları gözetmek, manevî olgunlaşmanın ve toplumsal dayanışmanın sembolü olarak görülür. Yesevîliğin temelinde yer alan bu uygulama, mürşidin bir bölgede "sofra açması"yla birlikte orada manevî otorite kurduğunu ve irşat görevine başladığını gösterir. Bu yönüyle "sofra", sadece zahirî bir toplu yeme değil, hikmetin, bilginin ve marifetin paylaşıldığı kutsal bir alandır. Taşğın, bu geleneğin zamanla Bektaşilikte de sürdüğünü, "sofra verme"nin irşat makamına kabulün sembolü haline geldiğini belirtir. Ona göre, Yesevî irfanında "sofra tutmak" hem dünyevî hem uhrevî anlamda bir paylaşım ve arınma mekânı, hem de insanın kalbinde kurulan manevî bir sofradır (Taşğın, 2016, ss. 81-98).

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde sofrâ kültü, yalnızca yeme içme eylemi değil, aynı zamanda manevî paylaşım, rızalık ve irşat sürecinin bir parçasıdır. Bu kültürde Şah lokması, Hızır sofrası, Pir sofrası ve Ali sofrası gibi adlarla anılan sofralar, topluluğun inanç birliğini ve Hak-Muhammed-Ali yoluna bağlılığını sembolize eder. Bektaşilikte sofrâ, özellikle irşat makamına gelen kişiye verilmekte, böylece o kişi hem zahirî hem de bâtinî anlamda "yol"a kabul edilir. Sofra etrafında okunan dualar, nefesler, Kur'an ayetleri ve menkıbeler aracılığıyla topluluk, manevî bir arınma ve dayanışma atmosferi oluşturur. Azerbaycan'daki Ali sofraları da bu geleneğin yerel bir tezahürü olarak, Ehlibeyit sevgisini, Hz. Ali'ye olan bağlılığı yaşatan önemli bir inanç pratiğidir.

3. Hz. Ali Sevgisinin Merasim Biçimi

Merasimin önemini pekiştiren bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Meclislerinizi Allah'ın velisi ve dostu Hz. Ali'nin övgüsü ile süsleyiniz. (Əlizadə, 1995, s. 15)

Bu rivayet, Ali Sofrası meclislerinde Hz. Ali adına okunan kasidelerin ve övgülerin yalnızca kültürel bir gelenek değil, aynı zamanda dinî bir temele dayandığını göstermektedir. Ali Sofrası, Bakü ve çevresindeki kasabalarda, özellikle erkekler tarafından düzenlenen dinî ve toplumsal bir merasimdir.

Türk halkları, tarih boyunca dinî inanç ve sosyal normları günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline getirmişlerdir. Bu bağlamda adak (veya nezir) kültürü, bireylerin dinî niyetlerini somut eylemlerle ifade etmeleri ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmeleri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Adak, gerçekleşmesini umdukları bir dilek veya niyet karşılığında Allah'a sunulan maddi veya manevî bir fedakârlık biçimini ifade etmektedir. Bu tür merasimler hem bireysel manevî tatmini hem de toplumsal bağları pekiştiren bir işlev görmektedir.

Türklerde adak geleneği, folklorik ve dinî uygulamaların birleştiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Toplum, bu merasimler aracılığıyla dinî inanç ve ahlaki değerleri kuşaktan kuşağa aktarırken aynı zamanda toplumsal normların ve dayanışmanın sürekliliğini de sağlamaktadır. Bu bağlamda Bakü-Abşeron folklor ortamında görülen "Ali Sofrası" uygulaması, adak kültürünün somut bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

Bazı dinî ve sosyal törenlerin halk arasında kabul görmüş özgün adları bulunmaktadır. Bunlardan biri de "Ali Sofrası"dır. Folklorik ve etnografik açıdan Ali Sofrası, toplumun dinî inanç ve ahlaki değerleriyle doğrudan bağlantılı bir halk pratiği olarak değerlendirilebilir. Milli gelenekler çerçevesinde, bireyler herhangi bir niyet doğrultusunda hayır ve ihsan amacıyla düzenlenen sofraları bazen "Âli Sofrası" olarak adlandırmaktadırlar. Âli Sofrası, çeşitli niyetlerle kurulabilir; örneğin, bir dileğin gerçekleşmesi için yapılan adak kabul edildiğinde, Hac, Kerbela veya Meşhed ziyaretlerinden döndüğünde, önemli dinî günlerde (bayram ve mevlit günleri gibi) ya da benzeri özel vesilelerle organize edilebilir (KK 4; KK 5). Bu bağlamda, Âli Sofrası yalnızca bir yemek merasimi değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma, dinî bağlılık ve manevî sorumlulukların somutlaştığı bir pratik olarak işlev görmektedir.

Sofraya akraba, komşu ve tanıdıklar ve ihtiyaç sahipleri davet edilir. Çoğu zaman yemek öncesinde veya sonrasında ruhani ve dinî-ahlaki içerikli vaazlar verilir; derviş, ravzahan veya meddah gibi geleneksel anlatıcılar, dinî ve etik değerleri toplumsal belleğe aktarmada önemli bir rol oynar (KK 2). Meclisin "Ali Sofrası" olarak adlandırılmasının nedeni, İmam Ali'nin halk bilincinde iyilik, cömertlik simgesi olarak algılanmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu durum, halk söylemlerinde ve atasözlerinde de

kendini gösterir; örneğin, “El tutmak (yardım etmek) Ali’den kalmıştır” ifadesi, bu inancın sözlü kültürdeki somut yansımasıdır.

Bu törenler arasında yer alan “Ali sofrası” merasimleri, Bakü ve civarındaki tüm kasabalarda - evlerde, çadırlarda, merasim evlerinde - gerçekleştirilmektedir. Özellikle Bakü’nün Hövsan, Zığ, Türkan ve Zire gibi kasabalarında geleneksel bir biçimde yaşatılmaktadır. Törenler sabahın erken saatlerinde başlamakta, Hz. Ali’nin adını yüceltmeye yönelik çeşitli merasimler eşliğinde sürdürülmektedir (URL 4; URL 5; URL 6).

- a. Kadınların toplandığı Ali Sofraları
- b. Erkeklerin toplandığı Ali sofraları

Merasimlere özel olarak davet edilen derviş ve meddahlar, Hz. Ali’yi öven kasideler okur; bu okumalar, belirli bir makam ve ritmik yapı içerisinde gerçekleştirilir. Kurbanlık hayvanların kesilmesi gibi pratikler de bu sözlü edebiyat faaliyetleriyle eşzamanlı olarak yapılır (URL 4). Açık havada kurulan toplu sofralarda çay ikram edilir ve bu paylaşım pratiği, törenin toplumsal yönünü kuvvetlendirir. Öğle namazının ardından devam eden meclisler, genellikle akşam saatlerine kadar sürer.

Sovyet döneminde dinî pratiklerin yasaklandığı yıllarda bile Ali sofraları adı verilen meclislerin gizli biçimde düzenlenmesi, Azerbaycan halkının kültürel hafızasında Ehlibeyit sevgisinin ne kadar derin kök saldıgını gösterir. Bu meclisler, resmî ideolojik baskılara rağmen halk dindarlığının kendi biçimlerini koruyabildiğinin somut bir kanıtıdır.

Ali sofraları esasen erkeklere özgü meclislerdir. Meclisi genellikle bir din adamı (ahund veya molla) yönetir. Ona eşlik eden meddah ve dervişler, Hz. Ali’nin cesareti, adaleti, velayet makamı ve manevî büyüklüğü hakkında kasideler, ibretnameler ve şiirler okuyarak toplantının ruhani atmosferini güçlendirirler (URL 5; URL 6; URL 7; URL 8). Bu yönüyle Ali sofraları, dinî öğreti ile edebî geleneğin birleştiği, sözlü kültürün korunduğu kutsal bir sosyal mekân niteliğindedir.

Her zaman bir niyet veya nezir sonucu düzenlenmese de çoğu Ali sofrası halk arasında “Bir işim düzelsin, yoluna girsin, Ali sofrası vereceğim.” gibi adak ifadeleriyle gerçekleştirilir (KK 7). Nezrin kabulü durumunda meclis kurulur. Ancak kimi zaman hiçbir niyet olmaksızın, yalnızca Ehlibeyt’e ve Hz. Ali’ye duyulan sevgi nedeniyle de Ali sofrası düzenlenir (KK 2). Bu tür meclisler, adanmışlık veya dilek bağlamından bağımsız olarak, tamamen manevî aşkın ve sadakatin ifadesidir. Özellikle Ehlibeyit aşığı ailelerde bu sofralar yılın belirli dönemlerinde düzenli olarak tertip edilir.

Ali sofrası için kurban da hazırlanır. Kurbanlık koyunlar kırmızı kurdelelerle süslenir. Bu uygulama, hem Hz. Ali’nin şehadetini hatırlatan sembolik bir unsur olarak görülür, hem de kurbanın kutsallığını vurgular. Böylece kurban eylemi yalnızca dinî bir vecibe değil, aynı zamanda sembolik bir anma ve sadakat gösterisi niteliği kazanır.

Bazı durumlarda kadınlar için de Ali sofrası düzenlenir. Bu meclislerde meddah bulunmaz; onun yerine bir kadın hoca yer alır. Kadın hoca hem Kur’an’dan ayetler okur hem de Hz. Ali ve Ehlibeyt’in hayatı, ahlakı ve fedakârlığını anlatır, ibretnameler seslendirir (KK 6). Bu meclisler genellikle ev ortamında, mahremiyet sınırları içinde gerçekleşir. Böylece kadınlar da dinî alanın aktif taşıyıcısı hâline gelirler. “Ali sofrası” merasimlerinin kadınlar arasında da özel bir karşılığı bulunmaktadır. Kadınlar, Hz. Ali’nin adını taşıyan tepsiler (honçalar) hazırlar (KK 4). Bu tepsilerde tatlı-tuzlu yiyecekler, meyveler ve şekerlemeler yer alır. Meclisin sonunda bu yiyecekler katılımcılara dağıtılır.

Dervişlerin icra ettiği Ali Sofraları veya benzeri Ehlibeyit meclisleri, belirli bir manevi sıraya ve sözlü geleneğe dayanır. Meclis, öncelikle Allah’ın övgüsü, ardından münacat, na’t, Hz. Ali methiyesi ve diğer imamların övgüleri ile başlar. Bu başlangıç bölümü, meclisin ruhani atmosferini kurar ve dinleyicileri manevî bir hazırlık sürecine sokar. Bundan sonra genellikle “İbretname” adı verilen nasihat ve hikmet içerikli bir metin okunur. Bu bölüm, dinleyiciyi ahlaki bir düşünceye yönlendirmeyi amaçlar. Ardından Hz. Ali’nin faziletleri, onunla ilgili hadisler, manzumeler, mesneviler ve gazeller seslendirilir (KK 2). Bu aşamada hem dinî hem de edebî derinliği olan klasik metinlerden yararlanılır.

Özellikle Nesimî, Şah İsmail Hataî, Seyid Azim Şirvanî, Fuzulî, Raci ve Gumrî Derbendî gibi klasik şairlerin Ehlibeyit konulu kasideleri bu meclislerde sıkça okunur. Bu eserler, sadece bir övgü

biçimi değil, aynı zamanda tasavvufi düşüncenin, ilahî aşkın ve adalet ideallerinin şiir yoluyla aktarımı olarak değerlendirilir.

Azerbaycan ressamı Azim Azimzade'nin 1938 yılında yaptığı "Ali sofrası" adlı tablo, bu dinî-manevî geleneğin plastik sanatlar alanındaki en dikkat çekici temsillerinden biridir (Həbibova, 2013, s. 68). Günümüzde Azerbaycan Güzel Sanatlar Müzesinde muhafaza edilmekte olan eser, "Ali Sofrası" geleneğini tüm ayrıntılarıyla betimlemektedir. Kompozisyonda erkeklere kurulan bir sofraya sahnesi resmedilmiş; din adamı, derviş ve meddah gibi dinî-tasavvufi çevreyi temsil eden figürler dikkatle işlenmiştir.

Tabloda dervişin kaside okuduğu, önünde keşkül ve teberzinin yer aldığı görülmektedir. Misafirlerin önüne teberrük niteliğinde yiyeceklerin konulmuş olması, resme meclis ve merasim anlamı kazandırmaktadır. Azimzade, eserde en küçük ayrıntılara dahi özen göstererek "Ali Sofrası" geleneğini yalnızca bir dinî tören olarak değil aynı zamanda toplumsal dayanışma, paylaşma ve Ehlibeyit sevgisinin sembolü olarak yansıtmıştır. Bu tablo, 20. yüzyıl Azerbaycan toplumunda dinî geleneklerin varlığını, halkın inanç dünyasını ve manevî değerlerini sanatsal bir üslupla günümüze aktaran önemli bir kültürel belge niteliği taşımaktadır.

Şekil 1

Azim Azimzade. Ali sofrası. 1938.

4. Bakü'de Düzenlenen Ali Sofraları

Bakü şehir merkezinde gerçekleştirilen Ali sofraları, daha çok dinî temsilin kurumsal biçimi altında icra edilmektedir. Bu meclisler çoğunlukla ev ortamında yapılır ve bir din adamı — ahund veya molla — tarafından yönetilir. Halk dindarlığının taşıyıcıları olan derviş ve meddahlar, şehir ortamında oldukça nadir görülür. Bu durum, kentsel mekânda geleneksel sözlü icra biçimlerinin yerini daha rasyonel ve resmî bir dinî anlatıya bırakmasıyla açıklanabilir.

Şehirde erkekler için düzenlenen Ali sofraları genellikle hafta sonları akşam saat 18.00'den sonra başlar. Meclis, Kur'an tilavetiyle açılır; özellikle İnsan suresi okunur ve ardından Kur'an hatmi yapılır. Daha sonra Hz. Ali'ye ve Ehlibeyt'e dair hadis ve rivayetler, ibretimiz hikâyeler ve öğütler aktarılır (KK 7). Bu bölüm, meclisin didaktik ve ibadet yönünü oluşturur.

Dinî anlatım bölümünün ardından "Nâd-ı Ali" ((Hz. Ali'ye yöneltilen dua veya çağrı) ve "Teveessül" (Sâlih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışmak, O'ndan dilekte bulunmak) duaları okunur; niyetin kabulü için topluca dua edilir (KK 2). Bu uygulama, Ehlibeyt'e bağlılığın ve Hz. Ali sevgisinin şehir ortamında da yaşatıldığını gösterir. Ardından yemek faslına geçilir. Şehirde kurulan Ali sofralarında genellikle kurban kesimi uygulanmaz; yemekler daha çok sembolik ihsan niteliği taşır.

Sofralarda pilav baş yemek olarak sunulur. Pilavın yanı sıra tatlı, tuzlu, helva, bazen de hurma ve şeker gibi yiyecekler bulunur. Bu yiyecekler hem niyetin hem de Hz. Ali adına yapılan ikramın bereketini simgeler. Yemek bittikten sonra sofraya duası okunur; ihsanın kabulü, Ehlibeyt'e, şehitlere ve vefat edenlere Fatiha okunarak meclis tamamlanır (KK 2).

Şehirde kadınlar tarafından çoğunlukla evlerde düzenlenen Ali sofraları, manevi yoğunluğu ve sembolik çeşitliliği bakımından daha zengindir. Bu meclislere genellikle kadın molla önderlik etmektedir. Meclisler çoğu zaman hafta sonları sabah saat 11.00 civarında başlamaktadır. Meclis, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin okunmasıyla açılır; ardından Ehlibeyt ve Hz. Ali'ye dair hadisler zikredilir. Bu bölüm, topluluğun dinî bilincini tazeleme ve niyetin manevi temelini güçlendirme işlevi taşımaktadır (KK 5).

Dua kısmında özellikle "Teveessül duası" okunmaktadır. Öğle saatlerinde sofraya açılmakta ve yemek ikramına geçilmektedir. Kadınların düzenlediği sofralarda pilav, yine temel yemek olarak kabul edilmektedir. Pilavın bulunduğu kazan, dua edilerek açılmakta ve bu sırada pilavın üzerinde Hz. Ali'nin el izinin bulunduğu dair halk inancı dile getirilmektedir. Bu inanç, Ali'nin bereket ve şefaatine olan derin halk sevgisinin bir yansımasıdır.

Sofrada pilavın yanı sıra helva, hurma, şeker, goğal, badambura, peynir, yeşillik, ayran ve su bulunur. Yemekten sonra sofraya duası okunur; katılımcılar, bireysel dilekleri için niyet ederler. Örneğin: "Niyet ediyorum, şu işim düzelsin; ben de Ali sofrası vereceğim." Bu tür ifadeler, nezir/adak kültürünün halk dindarlığı içindeki sürekliliğini ortaya koymaktadır (KK 1). Kadınların düzenlediği meclislerin sonunda genellikle "Çile Kesme" adı verilen özel bir merasim gerçekleştirilmektedir. Bu merasim, özellikle çocuğu olmayan kadınlar için yapılmakta ve verimlilik-bereket temasıyla ilişkilendirilmektedir. Sofra toplandıktan sonra üzerinde kalan pirinç taneleri veya ekmek kırıntıları, evladı olmayan gelinin başına dökülmektedir (KK 5).

Merasim sırasında gelin, yüzü kibleye dönük biçimde oturtulur, başına örtü örtülür ve kadın mollanın rehberliğinde şu dua okunur:

"Hz. Ali yardımcı olsun, Allah bu geline evlat versin. O da Ali sofrası versin. El benden, sebep Allah'tan. Benim elim olmasın, Hz. Fatıma'nın eli olsun." Bu sözlerin ardından sofraya gelinin başına silkenler ve "Bu sofraya gibi sen de bereketli olasın!" (KK 4).

Bazı bölgelerde bu merasim, meyve veren bir ağacın altında gerçekleştirilmektedir. Bu uygulama, Müslüman halk inançlarında doğurganlık ve bereket sembolizminin yaşatılmış biçimini temsil etmektedir.

Bakü şehir merkezinde düzenlenen Ali sofraları, daha sade, erkek merkezli ve kurumsal bir yapı sergilerken çevre kasabalardaki meclislerde, halk dindarlığının duygusal, sembolik ve performatif yönleri daha belirgin biçimde görülmektedir. Bu farklılıklar, Ehlibeyt ve Hz. Ali sevgisinin Azerbaycan halk inanç sisteminde mekân, cinsiyet ve gelenek ekseninde çeşitlenerek yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

5. Bakü Civarındaki Kasabalarda Ali Sofraları

Makalenin genel çerçevesi Ali sofraları geleneğini ele aldığı için, bu bölümde yalnızca Bakü civarındaki kasabalarda (özellikle Hövsan, Zire ve Zığ) gerçekleştirilen uygulamalara dair

kısa ancak nitelikli bilgiler verilecektir. Bu bölgelerdeki Ali sofraları, şehir merkezindekilere kıyasla daha geleneksel ve kolektif niteliklidir; merasim yapısında kurban, cemaat dayanışması ve halk dinî temsilcilerinin varlığı dikkat çekmektedir.

Meclisin Açılışı: Ali sofrasının başlangıcında, davetliler meclise toplanır ve din adamı yönetiminde Kur'an-ı Kerim tilaveti, hadis ve hutbeler okunmaktadır. Bu aşamanın temel amacı, topluluğu manevi bir ortamda birleştirmek ve Ali ihsanı merasimine hazırlamaktır. Açılış, meclisin kutsal atmosferini tesis eden temel bir adım olarak kabul edilmektedir.

Kurban Öncesi Merasim: Kurban öncesi aşamada, din adamı dua etmekte ve dervişler ile meddahlar makamla Hz. Ali kasidelerini okumaktadır. Bu bölüm merasimin en önemli kısmını oluşturmakta ve meclisi manevi olarak coşturmaktadır. Ardından kurban kesimi gerçekleştirilmekte ve kadınlar yemek hazırlığına başlamaktadır.

Yemek Hazırlığı ve Tilavet: Yemek hazırlığı sırasında kadınlar aktif rol alırken din adamı eşliğinde Kur'an tilaveti, Nâd-i Ali, Dua-i Haydari, tevhit, münacat, naat okunmaktadır. Bu uygulama, hazırlanan yiyeceklerle manevi bereket katmayı ve merasimin atmosferini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece yemek, sadece fiziksel besin değil, aynı zamanda kutsal bir sembol haline gelmekte veya getirilmektedir.

İhsan Dağıtımı: Yemek hazır olduğunda erkek katılımcılar bir araya gelmekte ve din adamının duası eşliğinde yemek kazanı açılmaktadır. İnanişâ göre pilav üzerinde Hz. Ali'nin el izi görünmektedir. Bu aşamanın amacı, ihsanın kabulünü sağlamak ve sofranın kutsallığını vurgulamaktır.

İhsan Yemeğin Dağıtımı: Sofra duası yapılmakta ve yiyecekler şifa ve bereket için teberrük olarak mendillere konulmaktadır. Bu süreç hem toplumsal paylaşımı hem de manevi teslimiyeti pekiştirmektedir.

Niyet ve teberrük: Merasimin son aşamasında, katılımcılar niyet etmekte ve pirinçlerden almaktadır. Niyetin gerçekleşmesi durumunda, niyet sahibi gelecekte bir gün Ali Sofrası ihsan verme sözü vermektedir.

Söz konusu kasabalarda erkekler için Ali sofrası düzenleneceği zaman, hazırlıklar genellikle bir gün öncesinden başlamaktadır. Meclisin yapılacağı alana çadır kurulmakta ve adak olarak belirlenmiş hayvanlar getirilmektedir. Bu hayvanların kesimi, niyetin yerine getirilmesi anlamına gelmekte ve meclisin merkezinde yer alan kurban motifini oluşturmaktadır. Törene ahund veya molla, ayrıca derviş ve meddah gibi halk dinî temsilcileri davet edilmektedir. Dervişin meclisteki rolü genellikle Hz. Ali'nin kahramanlıklarını ve kerametlerini dile getiren kasideler okumak, meddahınki ise ibretli kıssalar anlatmak biçimindedir. Böylece meclis hem dinî hem de kültürel performans özellikleri taşımaktadır.

Bakü civarındaki kasabalarda erkekler için düzenlenen Ali sofraları sabah saatlerinde başlamakta ve çoğu zaman akşamüzerine kadar sürmektedir. Kadınlar bu süreçte doğrudan meclise katılmaz; ancak yemek hazırlığı ve servisi işlevini üstlenmektedir (KK 2). Yardıma gelen kadınlar, kendi niyetlerine binaen Hz. Ali adına tepsiler hazırlamaktadırlar. Bu tepsilerde genellikle tatlı, tuzlu ve şeker türü yiyecekler bulunmaktadır. Meclisin sonunda bu yiyecekler teberrük olarak katılımcılara dağıtılır. Bu uygulama hem ihsan kültürünün hem de adak paylaşımının günümüze kadar sürdüğünü göstermektedir.

Bakü çevresindeki kasabalarda kadınların düzenlediği Ali sofraları, genel yapı itibarıyla şehirdekilerle benzerlik göstermektedir. Ancak icra ortamı daha samimi, merasim boyutu ise daha semboliktir. Kadınlar genellikle tatlı, tuzlu ve şeker bulunan tepsiler hazırlayarak meclise getirmektedirler. Bu eylem, çoğu zaman bir niyet (dilek veya adak) doğrultusunda yapılmaktadır (KK 3). Sofra genellikle yer sofrası biçiminde hazırlanmaktadır. Meclisin sonunda tepsilerdeki şekerler ve diğer yiyecekler, katılımcılara teberrük olarak dağıtılmaktadır. Ayrıca şehirdeki kadın sofralarında olduğu gibi burada da "Çiile Kesme" merasimi uygulanmaktadır. Çocuğu olmayan bir kadının başına sofradan kalan yiyecek kırıntılarının dökülmesiyle gerçekleştirilen bu merasim, doğurganlık ve bereket temalarının Ali kültürle kaynaşmış halk inançlarındaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu kasabalarda Ali sofralarının günümüzde de sürdürülmesi, Hz. Ali'ye olan sevgi ve bağlılığın halk inançları düzeyinde canlılığını koruduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu merasim, dinî

ibadet, toplumsal dayanışma ve kültürel hafızanın iç içe geçtiği bir sosyal inanç pratiği olarak varlığını sürdürmektedir.

6. Teberrük

Ali Sofraları geleneğinde sembolik anlamlar taşıyan birçok unsur bulunmaktadır. Bu sofralarda esasen pilav ikram edilmektedir. Pilav, yalnızca bir yemek değil aynı zamanda niyetin, bereketin ve şifanın simgesi olarak kabul edilmektedir. Katılımcılar pilavdan niyet ederek birkaç pirinç tanesi alır ve bunları genellikle evdeki hastalarına götürürler. Halk inanışına göre Hz. Ali'nin adıyla dağıtılan bu pirinç tanelerini yiyen kimse şifa bulur. Böylece yemeğin paylaşımı hem manevî hem de toplumsal bir anlam taşır (KK 1).

Meclis sona erdiğinde katılımcılara teberrük dağıtılır. Bu aşamada meclistekilere küçük pamuk kumaştan mendiller dağıtılır; Hz. Ali adına düzenlenen tepsilerdeki tatlı ve tuzlu yiyeceklerden bir miktar bu mendillerin içine konulur (URL 4; URL 5). Katılımcılar bu mendilleri yanlarında götürür ve ev halkına dağıtırlar. Bu uygulama, meclisin bereketinin yalnızca orada bulunanlarla sınırlı kalmayıp her haneye yayılması anlamını taşır. Teberrük alınırken katılımcılardan bazıları niyet ederek "Benim de işim düzelsin, ben de Ali Sofrası vereyim" ya da "Ben de Ali Sofrasında ihsan dağıtayım" derler. Bu söz hem bir dilek hem de adak anlamı taşır. Böylece Ali Sofrası, yalnızca geçmişte yapılan bir ibadet değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir niyetin ve manevî bağın ifadesi hâline gelir. Ali sofrası geleneğinde niyet amacıyla alınan birkaç pirinç tanesi, niyetin gerçekleşmesinden veya dileğin kabulünden sonra düzenlenen Ali sofrasında sembolik bir anlam taşır. Bu pirinç taneleri, teşekkür ve adak mahiyetinde hazırlanan pilav kazanına atılır. Böylece hem verilen söz yerine getirilmiş olur hem de bu eylem aracılığıyla niyetin manevi olarak tamamlandığına inanılır.

7. Meclisin Katılımcıları: Din Adamı, Derviş, Meddah

Tasavvuf düşüncesinde derviş hem ahlaki olgunluğun hem de manevî arınmanın timsali olarak değerlendirilir. Derviş, hiçbir dünyevî ve maddî cazibeye bağlanmayan, Hak yolunda yürüyen pak kalpli bir mürittir. "Derviş" kelimesinin remzi anlamı ise şu şekilde açıklanmaktadır: dal – dünyaya bel bağlamayan, re – Hakk'tan rahmet dileyen, vav – helal yoldan güç alan, ye – Allah'tan yardım uman, şin – herkese şefkat gösteren Hak yolcusu. Gerçek derviş; dünya ve ahiret menfaatlerinden, hatta cennet arzusundan dahi vazgeçen, kalbini Hakk'ın nuruyla aydınlatan ve varlığını fenaya uğratarak yoklukta kemale eren bir hakikat âşığıdır (Göyüşov, 2001, s. 65). Tasavvufta dervişliğin anlamı, farklı dönemlerde değişen toplumsal ve kültürel koşullara bağlı olarak çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Bu nedenle dervişlik, yalnızca bireysel bir manevî yolculuk değil, aynı zamanda dönemin dinî, ahlaki ve estetik değerlerini yansıtan bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmelidir. Edebî gelenekte ise derviş imgesi hem aşkın sembolü hem de dünyevî hırslardan arınmış insan tipinin temsili olarak kullanılmıştır. Klasik şiirde "derviş" çoğu zaman Hakk'a ulaşma arzusu, sabır, tevazu ve aşk kavramlarıyla birlikte anılmış; böylece tasavvufî düşüncenin estetik bir ifadesine dönüşmüştür.

Azerbaycan'da, özellikle Abşeron bölgesinde ve Bakü kasabalarında, "derviş" kavramı son yüzyıl içinde klasik tasavvuf anlamından uzaklaşarak yerel halk dindarlığı içinde farklı bir işlev kazanmıştır. Araştırmacıların da belirttiği üzere (bkz. Əlizadə, 2011), modern dönemde Abşeron dervişliği gerçek anlamda tasavvufî bir hareketi değil, daha çok şiir, kaside ve mersiye icrası temeline dayanan bir halk geleneğini temsil etmektedir. Bu bölgede "derviş" olarak tanınan kişiler, genellikle kasidehan, mersiyehan ve meclis adamı kimliğiyle öne çıkmış; klasik anlamda "irfan ehli" veya "tasavvuf erbabı" olarak görülmemiştir.

Gerçek dervişliğin temelinde bulunan nefis terbiyesi, ruhsal olgunlaşma ve hakikat arayışı kavramları Abşeron örneğinde yerini Ehlibeyit meddahlık geleneğine yakın bir söylem biçimine bırakmıştır. Bu nedenle Bakü dervişleri, tasavvufî mertebelerin "tarikat" ve "hakikat" aşamalarını değil, daha çok "şariat" düzeyindeki anlatı geleneğini temsil ederler.

Bununla birlikte, Abşeron dervişlerinin Hz. Ali ve Ehlibeyt'e dair şiirleri muğam üslubunda, avazla okumaları, sözlü icrayı yalnızca bir anlatım biçimi olmaktan çıkarak manevî bir ibadet formuna dönüştürmüştür. Bu dervişler, irfanî bir zümre olmaktan ziyade, halk arasında Hz. Ali

sevgisini canlı tutan, dinî duyguları estetik bir biçimde ifade eden sözlü icracılar olarak işlev görmüşlerdir. Dolayısıyla Abşeron dervişliğini, hem Ehlibeyit meddahlık geleneğinin bir uzantısı, hem de Azerbaycan halkının dinî-manevî hafızasında Hz. Ali kültünün yaşamasına aracılık eden bir inanç pratiği olarak değerlendirmek mümkündür (Baxşəliyev, 2010, s. 72)

Arapça medh kökünden türeyen meddâh kelimesi, “çok öven, metheden kimse” anlamına gelir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî’ye göre Peygamber soyunun meddahları, biat ve şedde uyanlar arasında en yüce mertebeye sahip topluluktur. Kâşifî, meddahların Ehlibeyt’in menkıbelerini anlatarak onların sözleriyle vakit geçirdiklerini ve bu sebeple Peygamber ailesini en çok seven kişiler olduklarını vurgular. Resûlullah’ın huzurunda da meddahların yüksek mevkilere sahip olduğu ve bu kişilerin yüceltilmesi gerektiği belirtilir (Özdemir, 2003, s. 293).

Meddahlık geleneğinde başlangıçtan itibaren bazı sembolik eşyalar önemli yer tutmuştur. Bunlar arasında süngü, tuğ, yaygı, lamba ve teberzin sayılabilir. Rivayete göre süngü, Habeş Kralı Necâşî tarafından Hz. Peygamber’e hediye edilmiş olup doğruluğun simgesidir. Zamanla bu süngü değneğe dönüşmüş, meddahın elindeki asaya sembolik bir anlam kazandırmıştır. Tuğ, üzerinde flama bulunan süngüdür ve sevgi uğruna baş vermenin, kardeşlik ve doğruluğun sembolü olarak görülür. Teberzin ise meddahın övgüsüne engel olanlara karşı kullanılan sembolik bir baltacık olarak yorumlanmıştır. Bu nesneler, meddahın manevî görevini ve inanç esaslarını temsil eden araçlar hâline gelmiştir.

Çağdaş Bakü dervişleri esasen Hz. Ali’yi, Ehlibeyt’i, On İki İmamı ve On Dört Masumu öven makamlarla kasideler okuyan dinî-sözlü gelenek temsilcileridir. Bu dervişler hem tasavvufi hem de didaktik bir işlev taşıyor; icralarında manevî öğretiyi, sevgi ve sadakati ön plana çıkarırlar.

Tarihî süreçte meddahlar da Hz. Ali ve Ehlibeyit konularını işlemiş, özellikle ravza (roze), hikâye ve menkıbeler anlatmak suretiyle dinî duyguları canlı tutmuşlardır. Bu nedenle halk arasında onlara “Ali meddahı” da denmiştir. Ancak meddahların temel farkı, anlatı merkezli bir geleneği sürdürmeleridir. Onlar sözlü anlatım, jest, mimik ve bazen mizahi unsurlarla hikâyeyi sahnelerken; dervişler daha çok dinî vecd ve ilahi makamla duygusal etki yaratmayı amaçlar.

Günümüzde ise bu ayrım büyük ölçüde esnemiştir. Modern Bakü meddahları yalnızca hikâye veya ravza anlatmakla kalmayıp, aynı zamanda ilahi ve kaside türü nağmeleri de seslendirmektedirler. Hatta bazıları birkaç kişilik gruplar hâlinde faaliyet göstermektedir. Böylece meddahlık, klasik anlamını korurken dervişliğe yakın bir icra biçimi kazanmıştır. Fonksiyonel olarak da değişim gözlemlenmiştir. Günümüzde dervişler ve meddahlar sadece dinî meclislerde değil Ali sofraları, Ehlibeyit taziyeleri ve derviş düğünleri gibi toplumsal-dini merasimlerde de aktif rol almaktadırlar. Bu durum, onların hem inanç temsilcisi hem de kültürel hafızanın taşıyıcısı olarak konumlarını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Bakü ve çevresindeki kasabalarda “derviş” ve “meddah” kavramları artık sadece tarihsel figürleri değil farklı ama birbiriyle kesişen fonksiyonel alanları da temsil etmektedir (KK 2). Derviş daha çok ruhani yönü, meddah ise anlatı geleneğini korumakla birlikte günümüzde bu iki gelenek, birbirini tamamlayan bir biçimde yaşatılmaktadır.

8. Okunan Dualar

Ali sofrası geleneğinde dua ve zikir, yalnızca ibadet amacıyla değil aynı zamanda Ehlibeyit sevgisinin, özellikle Hz. Ali’ye duyulan manevî bağlılığın ifade biçimi olarak icra edilmektedir. Bu sofrada Kur’an-ı Kerim ayetleri, hadisler, dualar, tevhitler, münacatlar, naatlar ve ibretnâmeler okunmaktadır. Böylece hem dinî hem de edebî unsurlar bir araya gelerek topluluğun ortak manevî hafızasını canlı tutulmaktadır. Bu metinlerin okunması, katılımcıların ruhen arınmasını, Hz. Ali’nin velayet nuruna yönelmesini ve Allah’a yakınlaşma arzusunu temsil etmektedir. Özellikle Nâd-ı Ali ve Dua-i Haydârî gibi metinler hem klasik dua geleneğinin hem de tasavvufî düşüncenin temel taşları arasında yer almaktadır. Bu dualar, zahirî ibadetin ötesinde, Allah’a yönelmenin Hz. Ali’nin ilahî kudretle özdeşleştirilen makamı aracılığıyla gerçekleştiği batınî bir anlam dünyasını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla Ali sofrasında bu metinlerin okunması, bireysel duygulanımı aşan, topluluk içinde iman, bağlılık ve dayanışmayı pekiştiren bir manevî meclis ve merasim niteliği taşımaktadır.

Aşağıda metinleri ve tercümeleri verilen Nâd-ı Ali ve Dua-i Haydârî, bu dua geleneğinin en belirgin örnekleri arasında yer almaktadır (KK 2).

8.1. Nâd-i Ali Duası

Nâd-ı Ali Duanın ortaya çıkış sebebi, Hz. Ali'den yardım istenmesini ve duanın istiğase (yardım talebi) amacıyla okunmasını açıkça göstermektedir. Seyyid Hüseyin'in Nâd-ı Ali şerhinde ayrıntılı olarak açıkladığı ve bazı kaynaklarda da genel hatlarıyla tekrar edilen rivayete göre, Uhud Savaşı sırasında Halid b. Velid'in İslam ordusuna arkadan saldırması sonucu saflarda büyük bir karışıklık meydana gelir. Bu hengâmeli sırada bir müşrik, Rasûlullah'ı taşla yaralayarak iki dişini kırar ve Peygamber bir çukura düşer. Ardından şeytan "Muhammed öldü" diye bağırır. Bu haber, Müslümanların moralini sarsar; sahabenin bir kısmı savaşı bırakır.

Tam bu esnada Cebrâil, Hz. Peygamber'in yanına gelerek Ali'yi çağırmasını tavsiye eder ve birlikte Nâd-ı Ali duasını okurlar. Hz. Ali, uzak bir mevkide bulunmasına rağmen velâyet kuvvetiyle Rasûlullah'ın çağrısını işitir ve derhâl yardıma koşar. Yolda, savaşı terk eden sahabeden bazılarıyla karşılaşır; onlara sitem ederek Hz. Peygamber'in ölmediğini, ölse dahi din-i mübîn ve Rızâ-yı Bârî uğruna savaşmaları gerektiğini hatırlatır. "Lebbeyk!" diyerek Rasûlullah'a salât ve selâm getirir, onun yardımına yetişir. Böylece savaşın seyri Müslümanların lehine döner (Sarıkaya, 1998, s. 25).

Nâd-ı Ali

Nâdi Aliyyen mazharal acâib, tecidhu avnen leke fin nevâib.

Lî ilallâhi hâcetî ve aleyhi mu'avvelî, kulle mâ emartehu ve rameytu mungazî.

Fi zillillâhi ve yuzlillillâhu lî.

Ed'ûke kulle hemmin ve ğammin seyencelî.

Bi azametike yâ Allah.

Bi nubuvvetike yâ Muhammed.

Bi vilâyetike yâ Aliyyu yâ Aliyyu yâ Aliyy.

Edriknî, bi hakkı lutfikel hafiyy. Allâhu ekberu ene min şerri a'dâike berî. Allâhu samedî, min indike mededî ve aleyke mu'temedî.

Bi hakkı iyyâke na'budu ve iyyâke nesta'in.

Yâ ebel ğaysi eğisnî.

Yâ ebel Haseneyni edriknî.

Yâ seyyellâhi edriknî.

Yâ bâbellahi edriknî.

Yâ huccetellâhi edriknî.

Yâ veliyallâhi edriknî. Bi hakkı lutfikel hafiyy.

Yâ kakhârû teqahharte bilqahr, vel kahru fî kahri kahrik.

Yâ kakhârû yâ kâhiral aduvv.

Yâ velliyel vâli.

Yâ mazharal acâib.

Yâ Murtazâ Ali. Rameyte men beĝa aleyye bi sehmillâhi ve seyyillâhil qâtil. Ufevvizu emrî ilallâh. İnnellâhe basîrun bil ibâd ve ilâhukum ilâhun vahid. Lâ ilâhe illâ huver rahmânur rahîm. Edriknî yâ ğiyâsel mustâĝisîn.

Yâ delîl mutehayyirîn.

Yâ emânel xâifîn.

Yâ mu'inel mutevekkilîn.

Yâ râhimel mesâkîn.

Yâ ilâhel âlemîn, bi rahmetike ve sallallâhu alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ecma'in.

Vel hamdu lillâhi rabbil âlemin. (Əlizadə, 2002, ss 154-155)

Nâdı Ali Tercümesi

Bağışlayan ve Merhametli Allah'ın adıyla. Ya Ali! Sana sesleniyorum! Yüzünde mucizevi ve mükemmel vasıflar hayret verici bir şekilde belirilmiş olan Ali! Ya Ali! Sana sesleniyorum ki her zorlukta ve çıkmazda bana yardımcı olasin! Bu aciz ve değersiz kul daima Allah'a muhtaçtır. Ben her işimde Rabbimle aramda seni vesile seçiyor ve sana dayanıyorum. Bugüne dek ve bundan sonra da hayatımda attığım her adımı Allah'ın lütfunun gölgesi altında attım ve atacağım. Allah'ım! Beni rahatsız eden, kalbimi sıkıntıya düşüren her iş için Sana yöneliyor ve Seni çağırıyorum ki işlerimdeki düğümler çözülsün, sıkıntıları açılsın. Ey Rabbim! yemin olsun Senin azametine ve büyüklüğüne! Ey Muhammed (s)! Yemin ederim Senin peygamberliğine! ve yemin olsun Senin imametine, ilahi önderlik makamına, Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali! Gizli ve esrarlı muhabbetin, lütfun hatırına hâlimden haberdar ol! Allah'ın büyüklüğü tarif edilemez. Sana karşı kin, fesat ve düşmanlık edenlere ben de düşmanım! Bütün ihtiyaçlarımı karşılayan, hiçbir şeye muhtaç olmayan yalnız Allah'tır. Bana yardım ve destek ise senin aracılığıyla erişir. Sana inanıyorum, sana güveniyorum! Ya Ali! Ey imdada yetişenlerin efendisi! Bana yardım et, feryadıma yetiş! Ya Ali! Ey Hasan ile Hüseyin'in babası! Hâlimden haberdar ol! Ya Ali! Ey Allah'ın kılıcı! Düştüğüm hâlden haberdar ol! Ya Ali! Ey Allah'a açılan kapı! Benim durumumu bil! Ya Ali! Ey Allah'ın hücceti ve O'na ulaştıran hak yolun rehberi! Hâlimden haberdar ol! Ya Ali! Ey Allah'ın tayin ettiği ilahi önder! Düştüğüm hâlden haberdar ol! Yemin ederim o gizli ve esrarlı lütfuna, ey zaferler kazanan, galip gelen, herkese üstün olan! Seni Allah'ın kudretine ve hâkimiyetine and veriyorum. Halbuki bu kudret ve hâkimiyet senin zaferlerinde ve üstünlüğünde tecelli etmiştir. Ya Ali! Ey düşmana galip gelen! Ya Ali! Ey Allah dostlarına dost olan! Ya Ali! Ey mucizevî vasıfların sahibi! Ya Ali! Ey Murtaza Ali! Kesinlikle biliyorum ki bana zulmetmek isteyen herkesi sen ölüm getiren okun ve kılıcınla güçten düşürüp yere serersin. Ben bütün işlerimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz ki yüce Allah kullarını görür, iştir ve onların hâinden haberdardır. O kendi kitabında şöyle buyurmuştur: "Sizin Rabbiniz yalnız bir Allah'tır. Ondan başka ilah yoktur. O, merhametli ve çok esirgeyendir." Ya Ali! Ey imdat isteyenlerin feryadına yetişen! Hâlimden haberdar ol! Ya Ali! Ey yolunu şaşıranları doğru yola ulaştıran! Ya Ali! Ey korku ve dehşet içindekilerin sığınağı! Ya Ali! Ey Ona yönelip sığınanlara yardımcı olan! Ya Ali! Ey âlemlerin fakir ve biçarelerine merhamet eden! Hâlimden haberdar ol! Sonsuz rahmetin hatırına, ey merhametlilerin en merhametlisi! Efendimiz Hazreti Muhammed'e (s) ve onun Ehlibeyt'ine Senin selamın olsun! Hamd ve övgü, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

8.2. Dua-i Haydârî

Hasbunallah ni'mel vekîl ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-nasîr.

Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm. Lâ ilâhe illallah, vahdehu lâ şerîke leh. Ve Muhammedun resûlullah sallallahu aleyhi ve âlihî ve sellem. Ve Aliyyun veliyyu's-seyyidu's sâdiki'l-kerîm.

Allâhümme salli ale'n-nebiyyi'l-ümmiyyi'l-kureyşii'l-hâşimiyyi'l-mekkîyyi'l-medeniyyi'l-ebtehiyyi't-tehâmiyyi Muhammedin ve âlihî.

Allâhümme salli alâ Aliyyini'l-Murtazâyî'l-Müctebâ ve âlihî bilâ hasrin ve 'addin.

Allâhümme innâ nes'eluke bi hakkı Muhammedini'l-Mustafâ seyyidi'l-'âlemîn.

Allâhümme innâ nes'eluke bi hakkı Aliyyini'l-Murtazâ Emîre'l-mü'minîn.

Îlâhî, bi sıdkı Aliyyin ve sadâkatihî

ve rifkı Aliyyin ve refâkatihî,

ve silmi Aliyyin ve selâmetihî,

ve ilmi Aliyyin ve imâmetihî,

ve kuvveti Aliyyin ve hilâfetihî

ve hilm-i Aliyyin ve selâmetihî,

ve keremi Aliyyin ve kerâmetihî

ve 'izzeti Aliyyin ve şücâ'atihî

ve sabri Aliyyin ve tâ'atihî

ve h kmi Aliyyin ve 'ad letih 
 ve zuhdi Aliyyin ve 'ib detih 
 ve Ő kri Aliyyin ve Ő h detih 
 ve 'ismati Aliyyin ve tah retih 
 ve kurbi Aliyyin ve seyy detih 
 ve hud  Aliyyin ve hid yetih 
 ve hubbi Aliyyin ve vel yetih 
 ve tevekkuli Aliyyin ve kif yetih 
 ve futuvveti Aliyyin ve ri' yetih 
 ve m r vveti Aliyyin ve him yetih 
 ve fes hati Aliyyin ve mel hatih 
 ve s f ti Aliyyin ve Ő f t ih 
 ve 'affi Aliyyin ve vif g ih 
 ve tecr di Aliyyin ve tefr dih 
 ve tahm di Aliyyin ve tevh dih 
 ve tesb hi Aliyyin ve tehl lih 
 ve temc di Aliyyin ve tekb rih 
 ve ta'z mi Aliyyin ve tefz lih 
 ve tekr mih  ve tecb lih 
 ve ver 'i Aliyyin ve takv h 
 ve milleti Aliyyin ve fetv h 
 ve havfi Aliyyin ve rec h 
 ve tenb hi Aliyyin ve h c mih 
 ve huz 'u Aliyyin ve huŐ 'uh 
 ve kun 'u Aliyyin ve c 'uh 
 ve istik meti Aliyyin ve ruĒ dih 
 ve keŐ fi Aliyyin ve Ő uh dih 
 ve 'atfi Aliyyin ve c  dih 
 ve vecdi Aliyyin ve v c dih 
 ve kıy mi Aliyyin ve ku' dih 
 ve ruk 'i Aliyyin ve suc dih 
 ve sal ti Aliyyin ve salav t h 
 ve siy mi Aliyyin ve zek t h 
 ve fikri Aliyyin ve fer setih 
 ve zikri Aliyyin ve dir setih 
 ve fevci Aliyyin ve zumretih 
 ve besti Aliyyin ve kabzatih 
 ve nakli Aliyyin ve farzih 
 ve heybeti Aliyyin ve siy setih 
 ve kit bi Aliyyin ve ker metih 
 ve 'akli Aliyyin ve kıy setih 
 ve cem li Aliyyin ve cel lih 

ve kemâli Aliyyin ve nevâlihî
 ve fasli Aliyyin ve icmâlihî,
 ve esmâi Aliyyin ve ef'âlihî,
 ve âsâri Aliyyin, semâtihî ve sîfâtihî...
 En tec'alenî fi'd-dünyâ ve'l-âhireti azîzen muhibben fî a'yuni'l-halâiki ecma'în
 ve en taqziye havâici ve havâice cem'i'l-mu'minîne ve'l-mu'minâtî
 ve men huve muvâfiqun fî dîni'l-İslâm ve asimenî min kulli helâketin ve neccinî min kulli beliyyetin ve âfetin ve âhetin ve ihânetin,
 ve kurbetin ve zeyğın ve zillatin ve gillatin ve meradin ve berasin ve febrin ve fâqetin ve belâin,
 ve zelzeletin ve ğarkın ve harqın ve xerqın,
 ve havfin ve harrin ve bedrin ve cû'in ve atşın ve ğayyin ve dalâletin,
 ve ğussatin ve mihnetin ve şiddetin fi'd-dâreyn.
 İnneke lâ tuhlifu'l-mî'âd. Yâ Mâlike yevmiddîn. İyyâke na'budu ve iyyâke neste'în.
 Ve sallallahu alâ Muhammedin ve âlihî ecma'în.
 Yâ Ebû'l-Geys, eġisnî!
 Ve yâ Aliyyu edriknî!
 Yâ Allâhu's-Samedu min 'indike mededî ve 'aleyke mu'temedî bi hakkı Muhammedini'l-'Arabiyyi.
 Nâd-i Aliyyen mazhara'l-acâib. Tecidhu 'avnen leke fi'n-nevâib. Külle hemmin ve ğammin seyencelî!
 bi 'azametike yâ Allâhu bi nubüvvetike yâ Muhammedu ve bi vilâyetike yâ Aliyyu, yâ Aliyyu, yâ Aliyyu bi rahmetike yâ erhame'r-râhimîn. (Əlizadə, 2002, ss. 14-16)

Dua-i Haydârî Tercümesi

Allah'ın adıyla... Allah bize yeter. O ne güzel bir vekil ne güzel bir dost ve ne güzel bir yardımcıdır. Yüce ve azametli Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur. Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilah yoktur. O birdir, ortağı yoktur. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın elçisidir. Ali (a.s.) o kerametli ve doğru sözlü zatın velisidir (dostudur).

Allah'ım, ümmî, Kureyşli, Haşimî, Mekke'li ve Medineli Muhammed'e (s.a.v.) ve onun ehline salât eyle. Allah'ım, senin rızanı kazanmış ve senin haramlarından sakınmış olan Ali'ye (a.s.) ve onun sayılamayacak kadar çok evlatlarına selam gönder.

Allah'ım, biz senden, müminlerin emiri, Allah'ın rızasına ermiş Ali Murtaza (a.s.) hürmetine niyazda bulunuyoruz. Allah'ım, Ali'nin doğruluğu ve dostluğu, Ali'nin paklığı ve hayırseverliği, Ali'nin ilmi ve imametî, Ali'nin kudreti ve hilafeti, Ali'nin yumuşaklığı ve keremi, Ali'nin izzeti ve şecaati, Ali'nin sabrı ve itaati, Ali'nin hükmü ve adaleti, Ali'nin zühdü ve ibadeti, Ali'nin şükrü ve şehadeti, Ali'nin ismeti ve hayâsı, Ali'nin Sana olan yakınlığı, Ali'nin rehberliği ve hidayeti, Ali'nin sevgisi ve velayeti, Ali'nin tevekkülü ve kifayeti, Ali'nin mürüvveti ve cömertliği, Ali'nin fesahati ve belâgati, Ali'nin vasıfları ve sıfatları, Ali'nin vefası ve soyluluğu, Ali'nin zikri ve duası, Allah'ı yüceltip ululaması, Ali'nin azameti ve fazileti, Ali'nin keremi ve celali, Ali'nin sorumluluğu ve tebvâsı, Ali'nin korkusu ve ümidi, Ali'nin tevazusu, kanaati ve fakirliği, Ali'nin istikameti ve teminatı, Ali'nin merhameti ve sehâveti, Ali'nin vicdanı ve akidesi, Ali'nin rûkûsu ve secdesi, Ali'nin düşüncesi ve feraseti, Ali'nin zikri ve ilim arayışı, Ali'nin taraftarları ve nesli, Ali'nin sevinci ve mülkü, Ali'nin heybeti ve siyaseti, Ali'nin kitabı ve kerametleri, Ali'nin akli ve kabiliyeti, Ali'nin cemali ve celali, Ali'nin şerhi ve beyanı, Ali'nin isimleri ve amelleri hürmetine beni, dünya ve ahirette bütün yaratılmışların nazarında aziz ve sevilenlerden kıl. Benim, bütün mümin erkek ve kadınların, İslam dinini kabul edenlerin hacetlerini yerine getir.

9. Ali Sofralarında Okunan Klasik Şiir Örnekleri

Ali sofraları, Hz. Ali ve Ehlibeyt'in yüceliğini medheden kasidelerin okunduğu bir merasimdir. Bu bağlamda, klasik şairlerin eserleri, sadece edebî bir değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda dinî,

tasavvufi ve toplumsal boyutlarıyla meclislerin ruhunu şekillendirir. Örnek olarak Şah İsmail Hataî'nin Divanı'ndan "Der menkabet-i şah-ı merdan Ali" adlı kasidesinde şu kısımlar Ali sofrasında okunur:

Ol şah ki mazhar-i Hüdadır,
Hakdan kim anı deyer cüdadır. (Xetai, 2005, s. 239)

Burada Hz. Ali'nin faziletleri, şeriat ve tarikatın önemi vurgulanmakta, dervişler tarafından medh kısmı ritmik bir makamla seslendirilir. Aynı şekilde Hataî'nin İbretname'si de Ali sofralarında okunur:

"Baharın geldiyini neden bileyim,
Gül dikende biter, bülbül taldadır.
Eyyub'un teninde iki kurd kaldı,
Biri ipek sarar, biri baldadır.

Könlüne getirme şekk ile güman,
Seyid Nesimi'ye de ol oldu şan,
Tanrı ile min bir kelam söyleşen
Ali Medine'de, Musa Turda'dır.

Şeriat yolunu Muhammed açdı,
Tarikat gülünü Şah Ali seçdi,
Şu dünyadan neçe yüz min er keçdi,
Onlar ittifakda, Mehdi yoldadır.

Adem'in, Hatem'in zatı Fezlullah,
Eşyayı garg etmiş bu, bir simillah.
Şahenşah-i kutb-i alem zillullah
Kudret-i nazarı mumin kuldadır.

Şah Hatai aydır: - Sırrini yayma,
Kıla gör namazın, kazaya koyma,
Şu yalan dünyada hiç sağam deyme,
Tenin tenaşırde, sirrin saldadır."

Kasideler, hem Hz. Ali'nin ve Ehlibeyt'in ahlakî ve tasavvufi örneklerini aktarmakta hem de dinleyiciyi manevi bir hazırlığa sokmaktadır.

Buna benzer şekilde Nesimî'nin "Esselam ey Şah-i merdan esselam" kasidesi, Ali sofralarında sıkça okunur:

"Esselam ey Şah-i merdan esselam.
Esselam ey Şir-i Yezdan esselam.
Esselam ey kaşif-i sirr-i ezel,
Esselam ey cümle bürhan esselam."

Nesimî'nin bu kasidelerinde Hz. Ali'nin veli ve cömertliği, Ehlibeyt'in nur ve adalet anlayışı ritmik bir biçimde aktarılır. Bu okumalar, sadece bir övgü değil aynı zamanda tasavvufi düşünce, ilahî aşk ve ahlaki değerler yani edeb ve erkanın sözlü kültür aracılığıyla halka aktarılmasını sağlayan meydandır.

Ali sofralarında klasik şiirler, birden çok işlevi yerine getirmekte, öncelikle ruhani ve ahlaki bir eğitim aracı olarak dinleyicilere Hz. Ali ve Ehlibeyt'in erdemlerini bildirmektedir. Aynı zamanda toplumsal ve manevi bağları güçlendirmekte, ortak dinleme, övme pratiği ve toplumsal dayanışmayı vurgulamaktadır. Klasik şiirler sözlü kültürün yaşatılmasına katkıda bulunmakta ve seçkin şairlerin eserleri nesiller boyunca aktarılmaktadır. Makam ve avaz ile icra edilen kasideler, dinî merasime estetik ve manevi bir boyut kazandırırken dervişler aracılığıyla halk arasında Ehlibeyt temalı şiirlerin tanınmasını ve sevilmesini sağlamaktadır. Ali sofralarında klasik şiirler hem dinî vecibeyi yerine getiren hem de toplumsal ve kültürel değerleri yaşatan çok yönlü bir işlev görmektedir. Bu meclisler, klasik şiir ile halk inancı ve toplumsal merasim arasında güçlü bir bağ kurmaktadır.

Şair ve din adamı Hacı Soltan Alizade, "Azerbaycan Derviş ve Ravzahanları" (1995) adlı eserinde, Azerbaycan'da dervişlerin ve ravzahanların toplumsal ve dinî pratiklerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Kitapta özellikle Ali sofralarında okunan şiirlerin repertuarı ayrıntılı olarak derlenmiş ve belgelenmiştir. Bu çalışma, dervişlerin Hz. Ali'yi ve Ehlibeyt'i medheden kasideleri, ibrenameleri, manzumeleri ve gazellerini ortaya koymuştur.

10. Ali Sofrası'nın Edebî ve Tasavvufî Yansımaları

Türk-İslâm edebiyatında ve özellikle Azerbaycan sahasında Ehlibeyt sevgisi etrafında şekillenen birçok edebî ve folklorik motif bulunmaktadır. Bu motiflerden biri de "Ali Sofrası"dır. Hem tasavvufî bir sembol hem de halk inancının bir tezahürü olan bu kavram, Hz. Ali'nin bereket, şifa, marifet ve velâyet kaynağı olarak algılanmasına dayanmaktadır. Sofra, bir yandan Kur'ân-ı Kerîm'deki "İnsan/Hel etâ" suresine yapılan telmihlerle Ehlibeyt'in cömertlik ve paylaşma erdemini hatırlatırken, diğer yandan halk arasında adak ve toplumsal yardımlaşma merasimlerine dönüşmüştür. Dolayısıyla "Ali Sofrası" imgesi, yalnızca edebî bir unsur değil, aynı zamanda dinî-tasavvufî bir inanın ve sosyal dayanışma kültürünün de ifadesidir. Hacı Soltan'a ait şiir, bu çok katmanlı anlamı derinlemesine işleyen örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Vardır her sefa Ali sofrasında
Halk tapar şefa Ali sofrasında.

Müstecab olur yetir Hâlik'a
Eylesen dua Ali sofrasında

Her ne kadar dert ola çaresiz
Var ona deva Ali sofrasında.

Zahiri ya batini fark eylemez
Göz tapar ziya Ali sofrasında.

Buhl ü haset kibr ü riya buğz olur
Cismiden cüda Ali sofrasında.

Bir pepesinde niçe müzice yatır
Eyle ihtira Ali sofrasında.

Nakl eyleyirler bele ki, ilk ezel
Oldu Mustafa Ali sofrasında.

Âl-i Abâya düyü hazırlayıb
Hazret-i Zehra Ali sofrasında.

Şan-ı Ali yadi için gaydadır
Zikri- "Hel etâ" Ali sofrasında.

Soltan, özü varid olur meclise
Şah-i La Feta Ali sofrasında. (Hacı Soltan, 2008, s. 89)

Hacı Soltan'a ait olan "Ali Sofrası" şiiri, Hz. Ali merkezli tasavvufî bir imge etrafında şekillenmektedir. Burada "sofra" sadece maddî anlamda yiyecek ve içeceklerin bulunduğu bir yer değil; aynı zamanda bereketin, şifanın, ilmin ve manevî nurun kaynağı olarak sunulmaktadır. Şair, Hz. Ali'nin sofrasına katılanların hem dünyevî hem de uhrevî kazanımlar elde edeceğini vurgulamaktadır.

Nitekim şiirde, bu sofraya katılanların şifa bulduğu ("Halk tapar şefa Ali sofrasında"), dualarının kabul olduğu ("Müstecab olur yetir Hâlik'a / Eylesen dua Ali sofrasında"), dertlerine derman bulduğu ("Var ona deva Ali sofrasında"), zahirî ve batınî nurlar elde ettiği ("Zahiri ya batini fark eylemez / Göz tapar ziya Ali sofrasında") ve kibir, riya, haset gibi kötü duygulardan arındığı ("Buhl ü haset kibr ü riya buğz olur / Cismiden cüda Ali sofrasında") açıkça ifade edilmektedir.

Dolayısıyla şiirde "Ali Sofrası" hem tasavvufî arınmanın mekânı hem de ilâhî hikmetlerin tecelli yeri olarak işlenmiştir. Şiirin en dikkat çekici yönlerinden biri, yoğun bir şekilde telmih sanatına başvurulmuş olmasıdır. Şair, Hz. Ali'nin velâyetini çeşitli tarihî ve dinî göndermeler üzerinden meşrulaştırır ve zenginleştirir:

Âl-i Abâ telmihi: "Âl-i Abâya düyü hazırlayıb / Hazret-i Zehra Ali sofrasında" beyti, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in bir arada bulunduğu "Âl-i Abâ" hadisesine gönderme yapmaktadır. Bu sahne, Ehlibeyt'in cömertliğini ve paylaşma erdemini hatırlatır.

"Hel etâ" telmihi: "Zikri- 'Hel etâ' Ali sofrasında" ifadesi, Kur'an-ı Kerim'in İnsan (76/8-9) suresine telmihtir. Bu ayetler, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın kendi yiyeceklerini üç gün üst üste miskine, yetime ve esire vermeleri üzerine nazil olmuştur. Sofranın kutsiyeti böylece Kur'anî bir temele dayandırılır.

Nur-i Muhammedî ve Nur-i Alî telmihi: "Nakl eyleyirler bele ki, ilk ezel / Oldu Mustafa Ali sofrasında" beyti, tasavvuf literatüründe Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin ezeli nur birlikteliğine yapılan göndermedir. Bu, Hz. Ali'nin hakikatin ezeli tecellisinde yer aldığını ifade eder.

"La fetâ illâ Ali" telmihi: "Şah-i La Feta Ali sofrasında" mısrası, Hz. Ali'ye nispet edilen meşhur söz olan "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur) ifadesine telmihtir. Burada Hz. Ali'nin yiğitliği, cesareti ve manevî üstünlüğü vurgulanmaktadır.

Şiirin anlam zenginliği, şairin başvurduğu edebî sanatlarla daha da güçlenir: Her beyitte yinelenen "Ali sofrasında" ibaresi, şiire ahenk kazandırır ve ana temayı pekiştirir. Sofra, şifa kaynağına, ışığa ve mucize mekânına benzetilerek istiare yoluyla soyut bir anlam kazanır. "Zahir" ve "batın" karşıtlığı ile kibir, riya ve haset gibi kötü duyguların yok oluşu arasındaki tezat, manevî safiyeti ön plana çıkarır. Bu sanatlar sayesinde şiir hem lirizmini hem de didaktik boyutunu kuvvetlendirir. Şiirdeki "Ali Sofrası" imgesi, sadece edebî bir unsur değil, aynı zamanda halk arasında yaşayan bir inancın da yansımasıdır.

Bu şiir, Hz. Ali etrafında şekillenen velâyet, bereket, şefa ve marifet anlayışını edebî bir üslupla dile getirir. Metin, Kur'an'daki "Hel etâ" suresine ve tasavvufî literatürdeki "nur-i Muhammedî ve nur-i Alî" telakkisine dayandırılarak zenginleştirilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'daki adak ve yardımlaşma pratikleriyle bütünleşerek hem tasavvufî bir velâyet söylemi hem de halk dindarlığının edebî yansıması olarak değerlendirilir. Bu çok katmanlı yapı, "Ali Sofrası"nı yalnızca bir şiir motifi olmaktan çıkararak; edebiyat, tasavvuf ve halk kültürü arasında bir köprü hâline getirir.

Türk-İslam poetikasında Miraç hadisesi yalnızca Hz. Peygamber'in semavi yolculuğu değil, aynı zamanda imamet anlayışının ve Hz. Ali'nin seçkinliğinin sembolik anlatımıdır. Şiirlerde tekrarlanan "sofra" motifi, bu seçkinliğin görünür kılındığı merkezî bir unsur olarak dikkat çeker. Şiirin bu beytinde "Nakl eyleyirler bele ki, ilk ezel / Oldu Mustafa Ali sofrasında" mısraları, Miraç hadisesine açık bir gönderme taşımaktadır. Burada şair, rivayetlere dayanan mistik bir inancı dile getirir: yaratılışın başlangıcında (ilk ezel), Hz. Peygamber (Mustafa) ile Hz. Ali'nin aynı ilahî sofrada bir araya gelmeleri, yani vahdet (birlik) ve nurun kaynağındaki beraberlikleri anlatılır. "Ali sofrası" burada sadece dünyevi bir yemek sofrası değil, manevi bir hakikat ve ilahî bilgi sofrası anlamına gelir. Dolayısıyla beyitte, Miraç gecesinde Hz. Peygamber'in hakikate erdiği o ilahî makamda Hz. Ali'nin ruhani varlığıyla birlik içinde olduğu vurgulanmaktadır. Kısaca, beyit yaratılışın başlangıcını Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin nurani birliğine bağlayan tasavvufî bir anlam taşır. Şah İsmail Hatai'nin şiirinde de Hz. Muhammed'in Miraca yükselirken "sirr-ı Hakkın mahremi"ni, yani Hz. Ali'yi yanında görmesi, imamet sırrının ilahî boyutu vurgulanır (Xətai, 2005, s. 252).

Aşık Şemşir'in mısralarında Miraç, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin aynı sofrada yemek yemesi üzerinden aktarılır. Burada sofraya, yalnız dünyevi bir paylaşım değil, doğru dinin, doğru mezhebin ve ilahî bilginin kaynağına işaret eden metafizik bir birlik alanıdır (Aşık Şemşir, 1996, s. 72). Aşık Memmedhüseyn'in şiirinde de perde arkasından gelen ilahî elin sofraya elma koyması ve bu nimetin Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında bölüşülmesi, hakikat bilgisinin paylaşımını sembolize eder. Peygamber'in "yalnız yemek bize günahdır" demesi ise, onun Miraç'daki ilahî ikramı Hz. Ali ile birlikte tatması gerektiği inancını pekiştirir (Məmmədhüseyn, 2018, s. 57).

Bu şiirlerin bütüncül değerlendirmesi, halk ve tasavvuf edebiyatında Miraç-sofra motifinin Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki metafizik kardeşliği, imamet sırrını ve ilahî bilginin paylaşarak aktarıldığını sembolik biçimde temsil ettiğini göstermektedir. Böylelikle sofraya hem ilahî hakikatin hem de ümmetin birlik düşüncesinin edebî düzlemdeki ifadesine dönüşür.

Bu şiirde Hatai, Miraç hadisesini Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki ilahî bağ üzerinden yorumlar. Şair, Nebi'nin Miraç yolculuğunda "yol üstünde duran aslan" imgesiyle Hz. Ali'ye işaret eder. Peygamber'in yüzüğünü Ali'ye vermesi, zahir ile batın, risalet ile velayet arasındaki ezeli birliğin sembolüdür. Hatai'ye göre bu sır, halkın anlayışının ötesindedir; ancak manevî sezgiyle kavranabilecek derin bir hakikati dile getirir.

Nebi miraca çıktı, kimi gördü?
Makam-i müntehadı kime irdi?
Yol üstünde duran aslanı gördü,
Çıkardı yüzüğünü, ona verdi.
Dedi ki, aramızda bu nişane,
Bu sözime mevaliler inane.
Munu fehm eyle ki, özge hayaldır,
Hayal içre, vüsal içre mealdır.
Dahi sirr var, deyilmez halk içinde,
Yene söz var, deyesi hulk içinde. (Xətai, 2005, s. 229)

Aşık Şemşir bu dörtlüğünde Miraç hadisesini halk tasavvuru içinde yorumlar. Şair, Hz. Ali'nin Miraç'ta Hz. Peygamber ile aynı sofrada yer aldığını dile getirerek onların manevî birliğini vurgular. "Pirinç yedin" ifadesi, ilahî bilgi ve nurla beslenmeyi sembolize eder. Şair, bu manevî sofrada pay sahibi olan Ali'ye olan bağlılığını "canımı kurban demişem" sözleriyle dile getirir.

Resul-i Ekrem ile
Miraçta pirinç yedin,
Canımı kurban demişem
Ol Şah-i Merdane men. (Aşık Şemşir, 1996, s. 72)

Aşağıdaki şiirde Aşık Mehmedhüseyn, Miraç hadisesini “ilahi sofrâ” ve “pirinç” sembolleriyile tasvir eder. Perde-i hicabın (gayb perdesinin) aralanmasıyla başlayan sahne, peygamberin manevî huzura erişmesini ve hakikat sofrasında ilahî ikramı paylaşmasını anlatır. Şiirde geçen “şir-i pirinç” ifadesi Hz. Ali’yi simgeler; onun bu sofrada yer alması, risalet ile velayetin birlik içinde olduğuna işaret eder. Peygamber’in “yalnız taam yemek bize günahdı” sözü ise, bu manevî sofrada paylaşımın ve birlik ruhunun sembolüdür.

Perde-i hicabatdan bir dest geldi,
Yediler taamı, elmayı böldü.
Hilkatı, hulkatı, zatı gevherdi,
İnan bu sözlerim bil hakikatdi.

Haktan peygambere yetiştî selam,
Geldi şir-i pirinç koyuldu taam.
Peygamber arz eyledi, kible-i alem,
Yalgız taam yemek bize günahdı. (Mehmedhüseyn, 2018, s. 57)

Âşık Alı’nın Türkiye Seferi Destanı’nda, şairin sanat gücünü sınamak amacıyla kendisine “Eğer kendini şair sayıyorsan, Şah-ı Merdan Hz. Ali’nin faziletleri üzerine bir şiir söyle” denilir. Bunun üzerine Âşık Alı, “Ali” redifli koşmasını okur. Söz konusu şiirde Hz. Ali, kâinatın dayanağı ve İslam ümmetinin sarsılmaz koruyucusu olarak tasvir edilir:

Küllî kâinatın püşt ü penahı,
Pirinci el üste getiren Ali.
Beş yaşında ol kâfiri semaya,
Enteri gayz ile itiren Ali.

Âşık Alı’nın “Ali” redifli koşması, yalnızca Hz. Ali’nin faziletlerini dile getiren bir methiye değil, aynı zamanda “Hz. Peygamber ile Hz. Ali’nin Miraç’ta sofrada buluşması” motifinin halk şiirindeki poetik yansıması olarak değerlendirilebilir (Musalı, 2020, s. 168).

Hacı Soltan’ın bu şiiri, Bakü ve çevresinde gerçekleştirilen Ali sofrası geleneğini yansıtmaktadır. Eserde özellikle Miraç hadisesi sırasında gerçekleştiğine inanılan sofrâ olayına açık bir gönderme vardır. Diğer şiir örnekleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bu motifin Miraç gecesinde Hz. Peygamber ile Hz. Ali’nin buluşmasını ve manevî birliklerini simgelediği görülmektedir. Bu yönüyle şiir, Ali sofrası meclisinin dinî ve tasavvufî temelini edebî bir biçimde ifade etmektedir.

Sonuç

Haz. Ali Sofraları, Azerbaycan’da başka hiçbir bölgede görülmeyen, yalnızca Bakü–Abşeron yöresine özgü bir inanç geleneğidir. Bu özgünlük, bölgenin dinî-folklorik zenginliğini ve Hz. Ali sevgisinin toplumsal bir kimlik unsuruna dönüştüğünü göstermektedir. Ali Sofralarında Kur’an-ı Kerim’den ayetler, hadisler ve dualar okunmakta; ardından klasik Azerbaycan şairlerinin (Nesimî, Hataî, Fuzulî, Seyid Azim Şirvanî, Raci, Gümri) Hz. Ali’yi öven kasideleri belirli makamlarla icra edilmektedir. Meclisin edebî yönünü zenginleştiren Ali meddahları ise yalnızca anlatıcı değil, inancı şiir ve ses aracılığıyla yaşatan manevî sanatçılardır. Meddahların anlattığı ravzalar ve hikâyeler halkın dinî duygusunu diri tutarken, dervişlerin makamla okuduğu ilahiler meclise ruhani bir bütünlük kazandırmaktadır.

Bu çalışma, Bakü–Abşeron bölgesinde sürdürülen Hz. Ali Sofrası geleneğini sistematik olarak belgeleyen ve çok yönlü inceleyen ilk araştırmalardan biridir. Bulgular, geleneğin halk dindarlığı, sözlü edebiyat, ritüel uygulamalar ve toplumsal dayanışmayı bir araya getiren, dinî olduğu kadar kültürel ve estetik anlamlar taşıyan karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın özgün katkısı, Hz. Ali Sofrası geleneğini yalnızca etnografik bir olgu olarak ele almakla kalmayıp, sosyolojik

ve edebî bir çerçevede değerlendirmesidir. Halk dindarlığı, kolektif kimliğin ve toplumsal belleğin yeniden üretildiği bir alan olarak görülmüş; ibadet, dua, şiir ve meddahlık uygulamaları, bireysel inanç ile toplumsal birlik arasındaki bağı güçlendirmektedir.

Meddahların repertuarında yer alan Nesimî, Hataî, Fuzûlî, Gümrî ve Racî gibi şairlerin kasideleri, Ehlibeyt sevgisinin poetik bir ifadesini sunmakta ve halk dindarlığını sanatsal bir biçime dönüştürmektedir. Bu durum, dini ritüellerin yalnızca teolojik bir etkinlik olmadığını; aynı zamanda edebî ve estetik bir iletişim biçimi olduğunu göstermektedir.

Gelecek araştırmalarda, Hz. Ali Sofrası geleneğinin Tebriz, Doğu Anadolu ve İran'ın diğer bölgelerindeki benzer törenlerle, ayrıca Alevi-Bektaşî kültüründeki Cem ve diğer Ehlibeyt odaklı ritüellerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bölgesel farklılıkları ve ortak inanç pratiklerinin çeşitli sosyo-kültürel biçimlerde nasıl tezahür ettiğini ortaya koyabilir. Ali Sofrası geleneği, Bakü–Abşeron bölgesinde halk dindarlığının yaşayan ve birleştirici bir unsuru olarak değerlendirilebilir. Geleneğin sosyolojik bir dayanışma mekânı, edebî bir ifade alanı ve halk dini bilincinin somutlaşmış biçimi olarak belgelenmesi, yerel kimlik ve manevi mirasın korunması açısından önemlidir. Bugüne kadar yeterince derlenmemiş olması, bu alandaki araştırmaların geliştirilmesine açık bir alan bırakmaktadır.

Kaynaklar / References

- Abbasi, K., Ə. Fərəhməndi, Ə. Bərazəndə, M. Ə. Müqəddəm. (2013). *Təbriz folklor örnəkləri*. Nurlan. AMEA Folklor İnstitutu. Cilt: Kitap 1.
- Abbaslı, İ. (2000). *Azərbaycan folkloru antologiyası* 5. Bakı: Səda. Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi.
- Aşıq Şəmşir. (1996). *Öyüdlər*. Ozan.
- Baxşəliyev, F. S. (2010). *Milli yaddaş sistemində ürfan və təsəvvüf*. Elm və təhsil.
- Çağrıçı, M. (2000). İhsan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, ss. 544–546.
- Əlizadə, H. S. (1995). *Azərbaycan dərvişləri və rövzəxanları*. Boz Oğuz,
- Əlizadə, H. S. (2002). *Duayi-Heydəri və ya Həzrəti Əli (ə) zirvəsinə bir baxış*. Tural-Ə NPM.
- Əlizadə, H. S. (2006). *Həzrət Əli (ə) və Azərbaycan*. Ozan.
- Əlizadə, H. S. (2008). *Mən Əli(ə) şairiyəm*. Qarabağ.
- Əlizadə, H. S. (2011). *Həzrət Əli (ə.) qədəmgahı zəvvarların gözü ilə*. Ozan.
- Həbibova, S. (2013). *Əzim Əzimzadə, 1880–1943: rəngkarlıq, qrafika*. Sərvət, Şərq-Qərb.
- Göyüşov, N. C. (2001). *Təsəvvüf anlayışları və dərvişlik rəmzləri: yığcam ensiklopedik açıqlamalar*. Tural-Ə.
- Qurbanî. (1990). *Qurbanî* (Tərt., ön söz, qeyd və izahların müəll. Q. Kazımov). Bakı Universiteti.
- Məmmədhusəyn, Ş. (2018). *Nur çeşməsi: Şeyrlər* (S. Şairov, tərt., ön söz; A. Yaquboğlu, red.; V. Ucatay, rəssam). Elm və təhsil.
- Musalı, N. (Haz.). (2013). *Rus oryantalistlərə görə Ehl-i Hakklar*. Önsöz Yayıncılık.
- Musalı, V. (2020). *Azərbaycan aşık şiirində Ehlibeyit sevgisi. Uluslararası Horasan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Elvan Çelebi Sempozyumu*. Hitit Üniversitesi Yayınları, ss. 159-176.
- Musalı, V. (2023). *Nazar, Çile, Korku Giderme Ritüelleri ve Uygulamaları (Bakü ve Cıvırı Örneğinde). Kültürk (7), 37-74*.
- Nəbiyev, A. (tərt. ed.). (1986). *Nəğmələr, inanclar, alqışlar*. Yazıçı.
- Özdemir, M. (2003). Meddah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 28, s. 293.
- Qurbani və Pəri dastanı. (2011). *Azərbaycan folkloru külliyyatı*. XXIX cild. Dastanlar. XIX kitab.
- Rüstəmzadə, İ. F., Orucov, T. T., Abbasov, E. H. (2017). *Padşah oyunu və onun arxaik kökləri* (s. 102). İçində *Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları*. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
- Sarıkaya, M. S. (1998). Bektâşî-Alevîlerde bir dua: Nâdı Ali. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (5), 17-31.
- Smirnov, K. N. (1999). *Materialı po istorii i etnografii Naxçıevanskoqo kraya* (Sostavitel', avtor predisloviya i otvetstvenniy redaktor A. Mirahmedov).
- Şah İsmayıl Xətayi. (2005). *Əsərləri*. "Şərq-Qərb".
- Taşgün, A. (2016). İrfanın Anlam Kaybı və Belirsizliyi – Yesevilikte Sofra Tutmak, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, Türk Ocağı Yayınları cilt I, ss. 81-98.
- Ünlüsoy, K. (2015). *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.–XVI. Yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Xəlilov, R., Ramazanova, A. (2014). *Bakı folklor örnəkləri*. Cilt I. Elm və Təhsil.

Elektronik Kaynaklar

- URL 1. "Əli süfrəsi" nədir və hansı niyyətlə qurulur? <https://islam.az/46024/eli-sufresi-nedir-ve-hansi-niyyetle-qurulur/>

URL 2. Abbasov, İ. (3.09.2014). Ehsan nədir və necə verilməlidir? Publika.az <https://publika.az/news/qirmizi/40376.html>

URL 3. Bakı ağsaqqalları İmam Əli haqqında danışır | Bakının qədim adətləri, Əli süfrələri – 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=zC9sNu04nIc&t=2s>

URL 4. Hövsan - Əli süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=2NL2XNXiH6U>

URL 5. Hövsan - Əli süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=sqXNxSsgrko>

URL 6. Hövsan - Əli süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=tQdJzM71NnM>

URL 7. Zirə kəndi, Əli (ə) süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=kNkDXtKa9DI>

URL 8. Zirə kəndi, Əli (ə) süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=50LV71gMFZQ>

URL 9. Zirə kəndi, Əli (ə) süfrəsi. https://www.youtube.com/watch?v=_H0br9dKRlk

URL 10. Yeni Suraxanı. Əli Süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=bGCVhgPYnKs>

URL 11. Zirə kəndi, Əli süfrəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=ODMp9gSmAeU>

Kaynak Kişiler

KK 1. Abilova, Zekiyye. 56 yaşında. Öğretim üyesi. Maştağa. Bakü: 15.08.2018.

KK 2. Alizade Soltan. 60 yaşında. Ahund. Buzovna. Bakü: 2.08.2019.

KK 3. Davudova, Hicran. 61 yaşında. Emekli öğretmen. Binekadi. Bakü: 12.07.2018.

KK 4. Memmedova, Gülara. 78 yaşında. Emekli psikolog. Bakü: 5.08.2017.

KK 5. Memmedova, Elmira. 74 yaşında. Emekli öğretmen. Masazır. Bakü: 22.07.2017.

KK 6. Salmanova, Mihriban. 44 yaşında. Hoca. Nardaran. Bakü. 30.07.2019.

KK 7. Samedov, Azer. 66 yaşında. Emekli mühendis. Hırdalan. Bakü. 11.08.2018.